

Priručnik Y+

Priručnik za rad s mladima u riziku

Priručnik Y+

Priručnik za rad
s mladima u riziku

Impressum

Autorke:

Martina Horvat
Gabrijela Ratkajec Gašević
Elizabeta Matković

Izdavač:

CARE International Balkans
Hasana Kaimije 11
71 000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
www.care-balkan.org
www.youngmeninitiative.net
care@care.ba

Za izdavača:

Sumka Bučan, Regionalna direktorka

Dizajn:

SMART Kolektiv

Copyright© 2022 CARE International u Bosni i Hercegovini-Sarajevo.

Sva prava zadržana.

Nijedan deo ove publikacije se ne može reprodukovati ili prenositi u bilo kojem obliku ili na bilo koji način, elektronski, mehanički ili drugačije, uključujući (ali ne samo ograničeno na) fotokopiranje, zapisivanje ili korišćenje informacija istraživanja, bez pismene dozvole autora/ki ili vlasnika/ca autorskih prava. Odnos između izdavača i autora/ki je regulisan u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i srodnim pravima Bosne i Hercegovine.

Objavlјivanje ove publikacije podržala je Austrijska razvojna agencija. Sadržaj i zaključci ove publikacije ne odražavaju nužno stavove Vlade Austrije.

CARE International

U regionu Balkana, CARE International ima preko 25 godina iskustva u sprovođenju humanitarnih i razvojnih programa. Tokom ratova i sukoba 90-ih CARE je odgovorio na razaranja, traumatizaciju, raseljavanje i međuetničku mržnju svojim ogromnim humanitarnim i spasilačkim radom širom Balkana. Od 2000. godine, orijentacija CARE-a je preusmerena na razvojne projekte, a njegov cilj danas na Balkanu je da osigura da se socijalna, ekonomska i politička prava ranjivih i marginalizovanih grupa prepoznaju i ispune, doprinoseći održivom miru u regionu.

Strategija programa CARE-a zasniva se na dva stuba: a) Socijalno-ekonomska inkluzija manjina i drugih ranjivih i marginalizovanih grupa kroz jačanje kapaciteta i poboljšanje mogućnosti za njih, kako bi se integrisali u društvo i ostvarili svoja prava, b) Rodna ravnopravnost ranjivih i marginalizovanih grupa kroz promociju vrednosti i praksi rodne ravnopravnosti, različitosti i nenasilja, jačanjem kapaciteta lokalnih, nacionalnih i regionalnih aktera za ljudska prava i socijalnu pravdu i stvaranjem mogućnosti za inovacije, učešće, učenje, saradnju i zagovaranje. CARE neguje partnerstva sa lokalnim sektorom civilnog društva i vladama koje su posvećene doprinosu pozitivnim promenama u društvima.

YMI – Inicijativa mladića

Projekat Inicijativa mladića (YMI, eng. *Young Men Initiative*) započet je 2006. godine, a CARE International Balkans i lokalne partnerske organizacije ga trenutno sprovode u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Kosovu* i Srbiji. Projekat je nastavak sveobuhvatnih i programskih napora CARE-a za sprečavanje interpersonalnog i rodno zasnovanog nasilja (RZN), kao i za promociju rodne ravnopravnosti u regionu. YMI je usmeren na mlade kako bi izgradio njihovo znanje i stavove u vezi sa rodnom ravnopravnošću i zdravim životnim stilovima i smanjio sve vrste nasilja. YMI je započet sa kvalitativnim istraživanjem koje je analiziralo stavove i ponašanja mladića, a zatim je tokom godina prerastao u sveobuhvatan program sa različitim komponentama namenjenim mladima, roditeljima, profesorima/kama, prosvetnim radnicima/ama, studentima/kinjama, novinarima/kama i drugim važnim zainteresovanim stranama.

Tokom prethodnih godina, aktivnosti YMI-a su se značajno povećale, dostigavši više od 140 različitih gradova/opština i preko 720.000 direktnih učesnika/ca kroz hiljade obrazovnih, zagovaračkih i/ili kampanjskih aktivnosti. Ukupni indirektni i medijski doseg verovatno se meri u milionima ljudi.

Obrazovni programi su uvek bili osnova YMI-jevih napora od samog njegovog nastanka. Sve je počelo sa Programom M (priručnik za rad sa mladićima) zasnovan na Promundovom Programu H i prilagođenom balkanskom kontekstu, oslanjajući se na rezultate kvalitativnih i kvantitativnih istraživanja u zemljama učesnicama. Program Y bio je sledeći korak, dalja evolucija Programa M, namenjen mešovitim rodним grupama, a samim tim i proširivanju na veći broj učenika/ca. Jedan od svežih pristupa i ideja u razvoju programa za mlade bilo je stvaranje Programa Y+, posebno prilagođenog mladima u riziku na Balkanu.

Pored kontinuiranog rada sa mladima, razvijena je, akreditovana i sprovedena i obuka za školsko osoblje (tj. Profesore/ke, pedagoge/škinje, psihologe/škinje) širom Balkana, omogućavajući školskom osoblju da sami/e realizuju radionice i da podrže svoje učenike/ce i vršnjačke edukatore/ke. „Budi muško“ klubovi (BMK) su još jedna specifična snaga programa, jer su to klubovi mladih aktivista/kinja koje čine učenici/ce i vršnjački edukatori/ke koji su uključeni u program. BMK se zasnivaju na učešću mladih i njihovom angažovanju i fokusirani su na osmišljavanje, organizovanje i sprovođenje različitih javnih akcija u školama i zajednicama, koje dalje šire poruke i vrednosti programa. Participativni proces je uvek bio jedna od ključnih karakteristika YMI-a, a mladi su uvek bili angažovani u razvoju novih programa i kampanja.

*Ovim se ne prejudicira status Kosova i u skladu je sa Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o kosovskoj Deklaraciji o nezavisnosti.

Sadržaj

5	Uvod
6	YMI Rečnik
8	<u>1. Omladinski rad koji uključuje mlade u riziku</u>
10	<u>2. Važnost kritičkog pristupa rodnim normama i stereotipima u radu s mladima u riziku</u>
13	<u>3. Uloga neformalnog obrazovanja u radu s mladima u riziku</u>
15	3.1. Pristupi koji osnažuju i motivišu na učestvovanje i promenu
17	3.2. Grupni rad u koji se uključuju članovi koji osećaju pritisak za učestvovanje u grupnom radu
20	3.3. Početak rada s grupom u kojoj je prisutan otpor ili pojedini članovi veruju da su prisiljeni da učestvuju u grupnom programu
21	3.4. Praćenje i evaluacija programa
23	<u>4. Studija radionica</u>
24	Radionica br. 1 – Stvarajmo svoja pravila
27	Radionica br. 2 – Rodne kutije
30	Radionica br. 3 – Briga o sebi
34	Radionica br. 4 – Kako izražavam osećanja?
37	Radionica br. 5 – Ljut/a sam i šta sad??
39	Radionica br. 6 – Čast bez nasilja
42	Radionica br. 7 – Romantične veze mladih
45	Radionica br. 8 – Spektar nasilja
47	Radionica br. 9 – U borbi protiv seksualnog nasilja
50	Radionica br. 10 – Razumijevanje homoseksualnosti
53	Radionica br. 11 – Krenimo asertivno, a ne agresivno
56	Radionica br. 12 – Gradimo bolje međuljudske odnose
59	<u>5. Materijali za evaluaciju programa</u>
59	5.1 Upitnik za evaluaciju procesa na kraju svakog susreta
60	5.2 Upitnik grupne kohezije
61	5.3 GEM skala
65	5.4 Kartice sa situacijama
67	<u>6. Literatura</u>

Uvod

Priručnik Y+ (u daljem tekstu Priručnik) je namenjen stručnjacima/kinja i omladinskim radnicima/ama koji u organizacijama civilnog društva ili u institucijama rade s mladima koji su u riziku. *Mladi u riziku* je opšti pojam za niz okolnosti koje mlade ljude stavljaju u ranjiviji položaj zbog problematičnog ponašanja, kao što su zloupotreba supstanci, neuspeh u školi i maloletnička delinkvencija, zajedno s poremećajima mentalnog zdravlja, kao što su depresija i anksioznost (LeCroy & Anthony, 2009.). Specifičnije u kontekstu ovog Priručnika rizici se odnose na probleme u ponašanju i rizike u okruženju, koji potiču radikalizaciju i diskriminaciju po osnovi roda.

Svrha Priručnika je da se osnaži osoblje ili osobe koje rade sa mladima, uključujući stručnjake/inje za sprovođenje programa u direktnom radu s mladima u riziku, sa ciljem prevencije nasilja, unapređenja emocionalne regulacije i razvoja kritičkog mišljenja, kroz usmerenost na teme rodne pravde i prihvatanja različitosti.

Obrazovni Program Y+ nastao je iz programa Inicijative mladića u okviru projekta Budućnost za mlade: Mladi kao lideri za obrazovanje o životnim veštinama na Balkanu (*eng. Future for You(th): Young People as Leaders of Life Skills in the Balkans*) u saradnji CARE International Balkans i Status M-a sa partnerima iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Kosova* i Srbije.

Svrha neformalnog obrazovnog Programa Y+ prikazanog u ovom Priručniku jeste da *doprinese deradikalizaciji i resocijalizaciji mladih kroz stvaranje okruženja u kojem će se podsticati rodna pravda i suzbijati rodno zasnovano nasilje*, i predstavlja nadogradnju već postojećih programa o radu sa mladima (Programa M i Y) prilagođenim potrebama mladih u riziku. U Program Y+ se uključuju mladi kod kojih su prisutni rizici koji potiču iz porodičnog okruženja ili imaju probleme u ponašanju i sukobe sa zakonom, kao i oni koji su uključeni u tretman ustanova socijalne zaštite ili pravosuđa.

Nametnuta očekivanja koja proističu iz rigidnih rodni normi mogu dovesti, a prema postojećim statistikama o počiniocima/teljicama kaznenih dela i dovode, do veće prisutnosti nasilnog ponašanja, problema u ponašanju i rizičnih ponašanja, pa i činjenja kaznenih dela kod muškarca i mladića. Stoga je ovaj program usmeren na prepoznavanje štetnih uticaja stereotipa na nasilna, rizična i kažnjiva ponašanja i podstiče nenasilne obrasce ponašanja, upravljanje emocijama, podržavanje različitosti i kritičko razmišljanje o sopstvenom odabiru ponašanja.

Ciljevi Programa Y+ su:

- › osvestiti i kritički analizirati rodne stereotipe i predrasude, kao i njihov uticaj na nejednako i ugrožavajuće (diskriminatorno) ponašanje prema ljudima s obzirom na rodnu pripadnost,
- › ojačati svest o štetnosti svih oblika nasilja, a posebno o rodno zasnovanom nasilju i unaprediti veštine nenasilnog delovanja,
- › podstaći izbor nenasilnih oblika ponašanja,
- › podstaći deradikalizaciju i razvoj stavova o rodnoj pravdi.

YMI Rečnik

AD/HD predstavlja nedostatak pažnje/poremećaj hiperaktivnosti.

ASERTIVNOST u komunikaciji je sklonost hrabrom i samouverenom izražavanju svojih mišljenja i osećaja uz puno poštovanje sagovornika/ca.

DISKRIMINACIJA je aktivno delovanje i ponašanje na temelju predrasuda ili namernog osporavanja prava nekoj društvenoj grupi i/ili pripadnicima/cama tih grupa. Predstavlja privilegovanje, isključivanje ili ograničavanje zbog koga se pojedinkama/cima otežava ili negira priznanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava i sloboda. Kriterijumi osporavanja se mogu zasnivati na polu, rodu, seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu, rasi, veroispovesti, etnicitetu, dobi i sl.

ILEGALNE PSIHOAKTIVNE SUPSTANCE (DROGE) mogu se definisati kao bilo koja supstanca koja može da proizvede promene u funkcionisanju živih organizama, nezavisno od toga da li se radi o fiziološkim promenama ili promenama u ponašanju.

PSIHOLOŠKO NASILJE obično predstavlja najneprepoznatljiviji oblik nasilja. Ono može uključivati ponižavanje, pretnje, uvrede, pritiske, izraze ljubomore ili posesivnosti kao što su kontrolisanje odluka i aktivnosti.

FIZIČKO NASILJE podrazumeva upotrebu fizičke sile kao što je udaranje, štipanje, šamaranje ili guranje.

IZOLACIJA predstavlja oblik nasilja u kojem osoba različitim metodama izoluje drugu osobu od porodice, prijatelja i spoljnog sveta. Izolacija ima mnogo oblika: isključivanje telefona, zaključavanje osobe, vređanje njenih/njegovih prijatelja, oduzimanje dokumenata.

NASILJE je namerno korišćenje fizičke snage ili moći, pretnjom ili akcijom prema samom sebi, prema drugoj osobi ili prema grupi ljudi ili čitavoj zajednici, što može da ima za rezultat povredu, smrt, psihološke posledice, nerazvijenost ili deprivaciju.

POL se odnosi na biološke attribute i karakteristike koje određuju osobu kao muško ili žensko.

POTPUNA KONTROLA je vid nasilja u kojem osoba nastoji kontrolisati drugu osobu. Nasilnik je obično vrhovni kontrolor koji odlučuje u svim situacijama kada je u pitanju život druge osobe. On/a odlučuje što ona treba da uradi, kada i šta da govori, šta da misli, kada da telefonira, koliko novca joj je potrebno. Ovu kontrolu nasilnik/ca predstavlja kao svoju ljubav i brigu za nju/njega.

PSIHIČKO NASILJE je upotreba psihičke sile sa ciljem nanošenja duševne boli, izazivanja straha, povrede dostojanstva i sl. Psihičko nasilje nema fizičke posledice i zbog toga ga je teže prepoznati, ali ostavlja trajne posledice za žrtvu.

RAVNOPRAVNOST POLOVA podrazumeva ravnopravnu vidljivost, osposobljenost i učestvovanje polova u svim vidovima javnog i privatnog života. Ravnopravnost polova je u suprotnosti sa neravnopravnošću spolova, a ne sa različitosti spolova.

REPRODUKTIVNO ZDRAVLJE objedinjuje reproduktivne procese, funkcije i sastav organa u svim fazama života. Reproduktivno zdravlje, dakle, podrazumeva zadovoljavajući i siguran seksualni život, sposobnost reprodukcije, slobodu odlučivanja o planiranju začeća, kada će se odlučiti na to, koliko puta i koliko često. Iz ovoga proizlazi i pravo muškaraca i žena da budu informisani i da imaju pristup sigurnim, efikasnim, pristupačnim i prihvatljivim metodama planiranja porodice po svom izboru, i pravo na pristup odgovarajućim službama zdravstvene zaštite koje će omogućiti ženama sigurnu trudnoću i porođaj i pružiti parovima najbolje šanse za zdravo dete.

ROD se odnosi na društveno konstruisane razlike i nejednakosti između muškaraca i žena (na primer, kako treba da se oblači i ponaša). Ove ideje i očekivanja se usvajaju u porodici, preko prijatelja, verskih i kulturnih institucija, škola, na radnim mestima i putem medija.

RODNA NERAVNOPRAVNOST je pravna, društvena i kulturološka situacija u kojoj pol ili rod određuju različita prava i dostojanstvo osobe tako što se odražavaju u njihovom nejednakom pristupu pravima ili uživanju tih prava, kao i pretpostavkama stereotipnih uloga u određenom društvu ili kulturi.

RODNI IDENTITET je unutrašnji i individualni osećaj svake osobe o svom rodu, koji može i ne mora odgovarati polu dodeljenom pri rođenju, uključujući i lični doživljaj sopstvenog tela (koji, ako je slobodno izabran, može obuhvatati promenu telesne pojave ili funkcije medicinskim, hirurškim ili drugim putem) i drugačije izražavanje roda, uključujući odevanje, govor i manire.

RODNI STEREOTIPI proizlaze iz (često zastarelih) pretpostavki o ulogama, sposobnostima i osobinama žena i muškaraca. Oni mogu uzrokovati materijalne ili psihološke kočnice koje će ženama ili muškarcima onemogućiti izbor ili će ih onesposobiti da u potpunosti uživaju svoja prava.

RODNO IZRAŽAVANJE uključuje karakteristike ličnosti, izgleda i ponašanja koje se u određenoj kulturi i istorijskom periodu određuju kao muževne ili ženstvene.

RZN (eng. Gender Based Violence - GBV) ili rodno zasnovano nasilje je nasilje koje se temelji na rodnom očekivanjima i/ili na polnom ili rodnom identitetu druge osobe. Iako se RZN može primeniti na žene i na muškarce, devojčice i dečake, naglasak napora iz domena RZN-a je na okončanju nasilja nad ženama i devojčicama, jer su one te koje su u najvećem broju slučajeva pogođene ovom vrstom nasilja.

SEKSUALNOST se odnosi na izražavanje naših osećaja, misli i ponašanja kao muškaraca ili žena. To uključuje naše osećaje privlačnosti i zaljubljenosti, kao i ponašanje u intimnim vezama. Seksualnost je izraz onoga ko smo mi kao ljudska bića – ona uključuje sve osećaje, misli i ponašanja koja imamo kao muškarci ili žene, osećaj privlačnosti, osećaj zaljubljenosti, kao i to da smo u vezi koja uključuje intimnost i telesnu seksualnu aktivnost.

SEKSUALNO NASILJE je svaki neželjeni seksualni čin ili pokušaj uključivanja u seksualni čin putem fizičkog, psihološkog ili emocionalnog zastrašivanja, kao na primer kada neko govori: "Da me voliš, imao/la bi seks sa mnom". Kao i kod drugih oblika nasilja, osnovni faktor seksualnog nasilja je često izražavanje moći i dominacija nad drugom osobom.

POLNI IDENTITET je način na koji osoba sebe doživljava u smislu privlačnosti prema pripadnicima vlastitog ili suprotnog pola na temelju vlastitog iskustva, misli i reakcija, a ne na temelju definisanja sebe prema rodu ili polu svojih seksualnih partnera.

TRANSRODNA OSOBA je osoba kojoj se rodni identitet razlikuje od onoga pripisanog pri rođenju, koja svoj rodni identitet želi prikazati na drugačiji način od onog pripisanog pri rođenju.

ZASTRAŠIVANJE je jedna od uspešnijih tehnika kontrole. Nasilnik ostvaruje kontrolu stalnim zastrašivanjem: „Spaliću ti kosu, baciću te sa krova, iseći ću te na komade, naći ću te gde god da odeš...“ Često se ove pretnje odnose na decu ili nekog ko je blizak žrtvi, na roditelje, sestre i braću.

1. Omladinski rad koji uključuje mlade u riziku

U javnim politikama različitih država Evrope razlikuje se starosno određenje mladosti. Generalno, mladi su definisani kao starosna grupa između 15 i 30 godina starosti. U zemljama jugoistočne Evrope i Evropske unije, nalazimo slično starosno određenje uz određenu raspravu o gornjoj granici mladosti, koja se obično nalazi između 24. i 35. godine, a za potrebe nekih ekonomskih politika i do 40. godine.

Ovako veliki raspon godina ukazuje da su mladi vrlo heterogena grupa, međutim ključne razlike u njihovom pravnom položaju su razdoblje maloletnosti (15 - 18 godina) i punoletnosti pri čemu posebno treba izdvojiti mladu punoletnost (18 -21 godina). Različiti sistemi rade sa mladima, imaju različite ciljeve, oblike uključivanja i aktivnosti za mlade. Među sistemima koji rade sa mladima najistaknutiji su sistemi formalnog obrazovanja, socijalne zaštite u području zaštite dece i maloletnika i policija u okviru kazneno-pravne odgovornosti i zaštite maloletnika i mlađih punoletnika.

Uz ove oblike formalnog profesionalnog rada sa mladima od strane institucija, značajan segment rada sa mladima se odvija u okviru organizacija civilnog društva, ali i u okviru sportskih, kulturno-umetničkih i verskih organizacija.

Između rada sa mladima u okviru institucija i formalnog obrazovnog sistema, i rada sa mladima u okviru neformalnog obrazovnog sistema i organizacija civilnog društva ipak postoje neke razlike. U politikama za mlade se te razlike najčešće teorijski opisuju preko dve različite sintagme engleskog jezika: *working with youth* (raditi sa mladima prim.aut.) koji odgovara formalnom i institucionalnom stručnom radu sa mladima te eng. *youth work* (Kovačić i Ćulum, 2015: 25-26).

Omladinski rad, odnosno *youth work* se takođe različito definiše u različitim zemljama i u velikoj meri zavisi od tradicije pojedine zemlje, ali na nivou EU postoje određene zajedničke karakteristike kao što su: naglašavanje dobrovoljnog učestvovanja i odnosa, briga za dobrobit mladih, kao i usmerenost na mlade ljude i njihovo osnaživanje (Smith, 2002, Costello, 1984, sve prema Kovačić i Ćulum, 2015). Kovačić i Ćulum (2015: 25-26) opisuju rad sa mladima kao "planirani i organizovani proces individualnog i društvenog razvoja mlade osobe, odnosno osnaživanja mladih za lični rast i razvoj, izgradnju međuljudskih odnosa, kao i uključivanje i aktivno učestvovanje u društvu, koji se temelji na partnerskom i prijateljskom pristupu, koji omogućuje mladima da budu ravnopravni kreatori tog procesa".

Iako fokus na mlade osobe i lični razvoj jesu karakteristike socijalnog i socio-pedagoškog rada sa mladima, razlike su vidljive i u tome što su ovi oblici rada sa mladima vezani za stručne

kompetencije dve profesije (socijalnih radnika i socijalnih pedagoga/ edukatora) što se uglavnom odnosi na stručni rad sa mladima u riziku ili na prevenciju rizika, a razlika je vidljiva i u načinu uključivanja i početnoj dobrovoljnosti učestvovanja.

Omladinski rad uvek podrazumeva dobrovoljno uključivanje mladih (Ord, 2009, prema Kovačić i Čulum, 2015: 25-26). Aktivnosti za mlade u okviru institucija mogu biti otvorene za dobrovoljno uključivanje, kao na primer savetovališta za mlade, ali često i nisu samo dobrovoljne nego se mladi upućuju na uključivanje. Štaviše, rad sa mladima, zbog razvojne faze u kojoj se nalaze uključuje određeni segment nedobrovoljnosti. U socijalnom i socijalno-pedagoškom radu aktivnosti usmerene na mlade mogu biti izrečene od strane pravosudnog sistema i sistema socijalne zaštite i mladi na taj način mogu biti upućeni na uključivanje, dok su u youth work mladi od početka dobrovoljno uključeni (Dunne i sur., 2014 prema Kovačić i Čulum 2015:34).

Druga razlika se odnosi na same ciljeve rada, gde kroz omladinski rad sama mlada osoba postavlja ciljeve i područja u kojima se želi da se lično i društveno razvija i osnažuje, a kada su institucije uključene u rad sa mladima, neki ciljevi su očekivani od strane tih institucija. Kod vaspitno-obrazovnih institucija očekuje se da su ishodi učenja proizlaze iz kurikuluma, a kod institucija socijalne zaštite i pravosuđa očekivani ciljevi su vezani za promenu kažnjivih i rizičnih ponašanja kao i za prevenciju budućih rizika i sukoba sa zakonom.

Neformalni obrazovni program predstavljen kroz ovaj Priručnik se nalazi između formalnog socijalno-pedagoškog rada sa mladima kod kojih je prepoznat rizik za razvoj problema u ponašanju, kao i onih koji borave u institucijama pravosuđa i socijalne zaštite i neformalnog obrazovnog rada sa mladima. Mladi će biti pozvani na dobrovoljno uključivanje, ali će se proces ponekad odvijati u okvirima institucije sa maloletnicima ili mlađim punoletnicima koji u toj instituciji borave. Međutim, rad može uključivati i mlade sa problemima u ponašanju koji borave izvan institucija, kad je to moguće.

Sprovedenje Programa Y+ ima za cilj osnaživanje i zdravi razvoj mladih, ali takođe i transformativan uticaj na mlade u riziku, jer ih podstiče na preispitivanje vlastitih i društvenih rodnih stereotipa, predrasuda i normi i na promenu njihovog ponašanja u delu u kojem ono može dovesti do štetnih posledica i rizika, odnosno u delu koje podržava i izvršava nasilje.

2. Važnost kritičkog pristupa rodnim normama i stereotipima u radu sa mladima u riziku

Društvo često prihvata da su mladići ti koji su uglavnom počinitelji nasilja nad drugim mladićima, nad sobom i nad ženama, bez preispitivanja uticaja socijalizacije i ostalih faktora koji dovode mladiće do takvih ponašanja (CARE International Balkans, 2016).

U ovom programu kritički pristupamo rodnim normama i stereotipima upravo kako bismo izmijenili uspostavljene obrasce koji dovode do neželjenih ishoda kao što su: veći broj mladića počinitelja kaznenih dela, veći broj mladića uključen u nasilne incidente i ponašanja, kao i veći broj mladića uključen u za zdravlje i kvalitetu života štetna, a često i kažnjiva ponašanja (zloupotreba supstanci koje izazivaju zavisnost, klađenje i kockanje, rizična vožnja i saobraćajni prekršaji i slično) te samim time veći broj mladića i muškaraca u vaspitnim i vaspitno-popravnim ustanovama.

Bitno je imati u vidu način na koji socijalizacija mladića i devojaka utiče na njihovo ponašanje i kako se oni ponašaju u odnosu na društvena očekivanja. Rigidne rodne norme u socijalizaciji mogu dovesti do toga da mladići i dečaci ne znaju da izražavaju svoja osećanja, ređe traže pomoć, sukobe rešavaju nasiljem, a sve navedeno je i česta pojava kod mladih počinitelja kaznenih dela i prekršaja. Zato je cilj programa prepoznati rodne stereotipe i njihov uticaj na pojavu nasilnih i rizičnih ponašanja, usvojiti nenasilne obrasce ponašanja, naučiti upravljati emocijama, podržavati različitosti i podstaknuti kritičko razmišljanje.

Kroz istoriju su se različiti programi koristili za suzbijanje rodne nejednakosti, ali su oni dominantno usmereni na osnaživanje žena, dok je danas u velikoj meri prepoznato, ali bez dovoljnog efekta na obrazovanje i socijalizaciju, da neće biti većih iskoraka u poboljšanju zdravlja i dobrobiti ni žena ni muškaraca bez toga da mladići, očevi i muškarci svih uzrasta aktivno doprinesu tom procesu. Osim što nastojimo da suzbijemo rodnu nejednakost, ne želimo sistem koji kreira rodne nejednakosti, i zato tražimo rodnu pravdu. Za razliku od rodne ravnopravnosti, rodna pravda uključuje i feministički pristup koji prevazilazi traženje ravnopravnosti u postojećem sistemu moći koji uzrokuje trenutne probleme, rodna pravda teži ka promeni sistema (Terry, 2009). Ovako koncipiran program osnažuje mladiće da ostvare svoj puni potencijal nevezano uz nametnute rodne norme i predrasude i podržava ih da postanu saveznici za pravednije društvo (CARE International Balkans, 2016).

Rodne norme imaju snažan uticaj na izgradnju identiteta mladih i kao takve mogu doprineti povećanoj izloženosti mladih rizičnim ponašanjima. Rodno transformativni pristupi podra-

zumevaju programe ili intervencije koje stvaraju individualne mogućnosti mladima da se suprotstavljaju stereotipnim rodnim ulogama, transformišu prepreke u mogućnosti, promovišu pozitivne društvene interakcije zasnovane na ravnopravnosti svih mladih, sa posebnim fokusom na devojčice/devojke i žene (Health Communication Capacity Collaborative, 2014). Ovaj program je primarno usmeren na mlade u riziku od razvoja problema u ponašanju kao i na mlade kod kojih su prisutni rizici vezani za porodično okruženje, uključujući i mlade koji su uključeni u tretman institucija iz sistema socijalne zaštite ili pravosuđa.

S obzirom na uključene učesnike/ce važno je prepoznati okolnosti i životna iskustva koja kod nekih od njih mogu biti prisutna ili su bila učestala tokom odrastanja, kako bi se ta iskustva i okolnosti uvažile i uključile tokom procesa učenja.

Neka iskustva i okolnosti koje smo kroz dosadašnji rad sa mladima sa problemima u ponašanju prepoznali, a koje je važno uzeti u obzir opisane su u nastavku.

U grupnom radu sa mladima u riziku poteškoće u učenju i negativna iskustava sa formalnim obrazovnim sistemom su učestalije nego kod opšte populacije mladih. Zbog toga učesnici/ce mogu pokazivati otpor prema tehnikama i metodama koje se koriste u formalnom vaspitno-obrazovnom sistemu. Stoga facilitatori/ke pojedinih grupa mogu doživeti da prezentacije, prikaz teorija i modela, složeniji pojmovi i sintagme, deduktivno učenje od opšteg prema specifičnom, rešavanje radnih listića, čitanje tekstova, pisano izražavanje i slično mogu da proizvedu slabo interesovanje ili čak i otpor mladih prema daljem učestvovanju u grupnom radu. Ako vidimo da je to slučaj, metode i pristupe možemo prilagoditi na način da se što manje koriste metode učestale u formalnom obrazovanju. Ukoliko su u grupu uključeni učesnici s teškoćama u čitanju ili razumevanju pročitano, onda je važno što više prilagoditi materijale da oni ne budu izloženi pa se može koristiti video umesto pisanog teksta, usmena iznošenja mišljenja umesto pisanja radnih listića te diskusije ili igranje uloga umesto pisanja scenarija/stripova i sl.

Mladi kojima je namenjen ovaj program mogli bi da imaju učestalija i snažnija iskustva sa nasiljem u odnosu na ostale vršnjake/kinje i to iz sve tri pozicije:

- › **kao osobe koje su se nasilno ponašale,**
- › **kao osobe koja su doživele nasilje, i**
- › **kao posmatrači nasilja.**

U situacijama visoke izloženosti nasilju, kod mladih mogu biti prisutniji stavovi da je nasilje neizbežno i opravdano. Facilitatori grupnih aktivnosti koji nemaju iskustva u radu sa ovom ciljnom grupom mogu biti iznenađeni njihovim stavovima i reakcijama, pa im rad sa njima može biti izazovan. Takođe, dodatni izazov su situacije kada mladi opravdavaju nasilje ili neke štetne društvene stereotipe jer se tada stavovi i vrednosti osoba koje rade s mladima razlikuju od stavova i vrednosti koje prezentira ta grupa mladih. Zbog toga facilitatori/ke mogu osetiti nelagodnost zbog opravdavanja stereotipnih rodnih uloga ili nasilja, što može dovesti u pitanje njihov doživljaj dobrobiti i sigurnosti.

Facilitatore/ke treba pripremiti na uvažavanje različitih iskustava i pozicija od sopstvenih, koji često proizlaze upravo iz specifičnih okolnosti života i odrastanja. Facilitatori/ke se tada nalaze pred izazovom da probaju da razumeju pozicije ovih mladih ljudi, dok istovremeno nastoje da podstaknu razumevanje štetnih posledica koje nasilje ima i da ih nauče drugim metodama za rešavanje sukoba, kao i da im otvore nove vidike o mogućnosti organizovanja u budućnosti u kojoj nasilje ne mora biti sastavni deo njihovog budućeg života.

Iskustvo života u uslovima gde su pravila stroga i ranije postavljena na način da mladi nisu mogli da utiču na njih, kao što je slučaj kod života u instituciji, može dovesti do naglašenog stava da su pravila nepravedna i/ili nepotrebna, a zatim i do češćeg ispitivanja granica i kreativnih pristupa načinima kršenja tih pravila kako bi se mladi izborili za deo autonomije i slobode.

Treba imati na umu da neki mladi mogu da podržavaju stav da je pokazivanje emocija, briga i ranjivosti oblik pokazivanja slabosti, zbog kojih bi u okruženju izvan grupe mogli biti omalovaženi, pa emocije mogu da prikrivaju humorom ili ljutnjom, što nikako ne znači da ne dolazi do procesa učenja. Proces učenja će se potencijalno odvijati na unutrašnjem nivou pojedinca i on ne mora da ima potrebu da to podeli sa grupom.

Pristupi i metode koje mogu da održe motivaciju za učestvovanjem i promenom i da deluju podržavajuće i osnažujuće na mlade u vaspitnim institucijama ili ustanovama socijalne zaštite, su preuzete iz metodike neformalnog obrazovanja.

Važno je krenuti od upoznavanja grupe, njihovih potreba, interesa i mogućnosti kao i od stvaranja atmosfere sigurnosti, prihvatanja i poštovanja, što će biti detaljnije objašnjeno u tekstu u nastavku.

3. Uloga neformalnog obrazovanja u radu s mladima u riziku

Iako uz pojam učenja mladi ponekad imaju prve asocijacije vezane uz formalno obrazovanje, valja naglasiti da je primarna svrha uključivanja mladih i u neformalne oblike obrazovanja također učenje, odnosno razvoj veština i kompetencija. U tom smislu, učenje ne podrazumeva samo formalni proces školovanja, nego uz razvijanje znanja, podrazumeva i razvoj veština, stavova i vrednosti koje će pripremiti osobu na aktivno učestvovanje u društvu, uz brigu o vlastitoj dobrobiti, dobrobiti bližnjih, ali i dobrobiti cele zajednice. Ukoliko mlada osoba ne brine o sebi i drugima, ne bira društveno prihvatljiva ponašanja, učenjem se može podstaknuti razvoj socijalnih i emocionalnih veština i izbor društveno prihvatljivijeg ponašanja.

Pristupi rada s mladima u riziku treba da budu usmereni na prepoznavanje njihovih jakih strana, osnaživanje za promene koje mogu da naprave zbog brige o sopstvenom zdravlju i dobrobiti, negovanje bliskih odnosa i brigu za okolinu. Takođe, proces učenja sa mladima u riziku ima za cilj razvijanje njihovih socijalnih veština i nenasilnih obrazaca ponašanja.

Neformalno obrazovanje se odvija kroz grupni rad u kojem možemo da koristimo različite metode i pristupe koje ćemo u nastavku opisati i analizirati njihove prednosti i izazove.

Iskustveno učenje

Iskustveno učenje se definiše kao proces kontinuirane transformacije iskustva (Kolb, 1984). Takvo učenje uzima u obzir iskustva učesnika, otvara im prostor za nova iskustva i za refleksiju na iskustva i učenje koje iz nje proizlazi. Takvo učenje je podstaknuto iz interakcije sa okruženjem, a ishod mogu biti nova saznanja o svetu koje mogu da generišu nova promišljanja i nova ponašanja. Grupne diskusije na određenu temu mogu biti aktivnost koja će podstaknuti proces iskustvenog učenja. Iskustveni tip učenja u grupnim uslovima omogućava da članovi grupe uče iz sopstvenog iskustva, kako onog prethodnog (pred-grupnog), tako i iz iskustva koje stižu u grupi. Kod ovakvog učenja veći je uticaj članova na izbor sopstvenih i grupnih ciljeva. Način komunikacije između članova, uloge koje u grupi igraju, otvorenost i sigurnost u grupi kao i druga zajednička iskustva, su izuzetno važni i stoga često predstavlja sadržaj grupnog rada (temu susreta). Facilitator je manje aktivan, više sledi ritam i potrebe grupe i stvara prostor da članovi vode i budu aktivni.

Dodatna metoda koju je dobro ili preporučljivo koristiti u trenucima kada je dostignuta sigurnost i poverenje unutar grupe je učenje kroz dijalog. Dijalog podrazumeva razmenu ideja, iskustava, stavova i uverenja. Dijalog razvija socijalne veštine, empatiju i uvažavanje različitosti, ali kada se sprovodi na uvažavajući i uključujući način, kao i kada je grupna atmosfera i stepen poverenja takvi da su učesnici spremni da ulože potreban trud u aktivno slušanje i razumevanje različitih pozicija, čak i onih sa kojima se ne slažu.

Zajedničko učenje

Učenje kroz međusobnu interakciju, komunikaciju i saradnju među učesnicima procesa. Ova metoda, nezavisno od sadržaja koji se uči, dovodi do jačanja komunikacijskih veština i podstiče zajednički pristup u rešavanju zadatka. Istovremeno, traži više komunikacije oko podele zadataka i izlaže učesnike procesa izazovu da prepoznaju svačiji trud i doprinos, ili nedostatak truda.

Učenje uvidom i rešavanjem problema

Odnosi se na podsticanje prirodne znatiželje i postavljanja pitanja na koje onda sami učesnici traže odgovore. Osnajuje istraživačke veštine, veštine kritičkog mišljenja i analiziranja podataka koje se kasnije mogu primenjivati u različitim područjima života, na primer za kritičku analizu rodni stereotipa u okolini ili kritičku analizu medijskih sadržaja i veću medijsku i informaciona pismenost.

U uslovima grupnog rada različiti načini učenja imaju svoje prednosti, a uz dobro planiranje moguće ih je koristiti kombinovano u istom programu grupnog rada, pa čak i tokom istog grupnog susreta.

U grupnom radu zastupljeno je strukturisano učenje, što podrazumeva da se proces grupnog rada detaljno isplanira unapred, omogućava jednostavno i logično povezivanje ciljeva (individualnih i grupnih) i sadržaja rada.

3.1. Pristupi koji osnažuju i motivišu na učestvovanje i promenu

Kako **motivisati mlade na učestvovanje** u iskustvu "učenja" često brine stručnjake u procesu pripreme. Zato ćemo u nastavku posvetiti deo teksta motivaciji i podsticanju motivacije za učestvovanje u psihosocijalnim aktivnostima odnosno u neformalnim oblicima obrazovanja. Colby i Damon (1992) opisuju transformativni potencijal motivacije, odnosno proces kroz koji uključivanje mlade osobe može biti podstaknuto spoljnjim podsticajem, ali osoba može tokom učestvovanja osetiti i unutrašnje zadovoljstvo koje onda može postati primarna motivacija za dalje učestvovanje.

Ballard (2014) prepoznaje četiri kategorije motivacije koje nisu međusobno strogo podeljene, odnosno mogu se isprepletati i menjati tokom vremena.

- › **Lični razlog** se odnosi na uključivanje u aktivnosti za koje mladi osećaju strast, za koje prepoznaju da su važne i da kroz njih žele da postignu promene koje smatraju pozitivnima.
- › **Uverenja** se odnose na oblik motivacije u kojoj sama mlada osoba aktivno učestvovanje i aktivizam smatra važnim, odnosno kad mlada osoba ima vrednosti i uverenja da je važno pozitivno delovati u svojoj zajednici i biti u nju uključen, odnosno uključena.
- › **Lični cilj** se odnosi na želju mlade osobe za ličnim rastom i razvojem, napredovanjem, učenjem određene veštine.
- › **Odaziv na poziv** se odnosi na uključivanje mladih nakon što ih neko pozove na uključivanje, bilo da je to vršnjak, prijatelj ili odrasla osoba.

U vezi sa preprekama za uključivanje mladih, Ballard (2014) prepoznaje lične i sistemske prepreke. Lične prepreke su prepoznate kod mladih koji nemaju jak interes za uključivanjem, osećaju da nisu dovoljni da nešto promene ili imaju principe oko neuključivanja. Sistemske prepreke sa druge strane obuhvataju one sa kojima se mladi suočavaju zbog otežanog pristupa, nedostatka mogućnosti za uključivanjem, nedostatkom vremena, sredstava, znanja. Ovi razlozi navode mlade da poveruju da je njihovo uključivanje uzaludno, nevažno i da ništa neće promeniti.

Već je ranije spomenuto da strukturisano učenje omogućava povezivanje grupnih ciljeva sa individualnim ciljevima svakog člana/ice, a to je u direktnoj vezi sa motivacijom. Ukoliko mlada osoba pronade individualni smisao zašto je bitno učestvovati u programu, biće i motivisana za učestvovanje. To je moguće postići već i pre samog uključivanja u grupni program rada, kod predstavljanja svrhe i cilja grupnog programa. U tome pomaže jasno definisana svrha i ciljevi (koji su jednostavno sročeni i prilagođeni članovima/cama grupe/programa).

Nadalje, što se motivacija za učestvovanje povećava, smanjuje se neizvesnost oko toga što će se u grupi dešavati. To se može postići putem informisanja o strukturi i sadržaju rada, kroz definisanje pravila rada kao i kroz usklađivanje očekivanja od ovog iskustva. Zato, krenimo redom:

Informisanje o strukturi i sadržaju rada: Informisanje se radi pre početka sprovođenja programa, važno ga je unapred isplanirati i mora uključivati:

- › informisanje o svrsi i ciljevima programa,
- › kome je program namenjen,
- › kako će se program odvijati, i
- › koji će biti sadržaj rada.

Samo informisanje moguće je sprovesti pojedinačno sa svakim potencijalnim učesnikom/com programa. Prednost ovog pristupa: moguće je definisati individualne ciljeve za učestvovanje u programu.

Definisanje pravila rada: odvija se na prvom grupnom susretu tokom sprovođenja programa neformalnog obrazovanja koji se odvija u grupnom kontekstu. Postavljanje pravila olakšava uključivanje u grupu, odnosno omogućava uključivanje svih članova u grupu pod jednakim uslovima i stvaranje sigurnog okruženja u kojem članovi znaju koji su poželjni oblici ponašanja. Pravila su pozitivne izjave kojima se opisuju ponašanja koja su poželjna u nekom okruženju i/ili situaciji. Ta izjava se sastoji od *opisa poželjnih ponašanja i potrebe koja se imenovanim ponašanjem zadovoljava i posledice koje će biti preduzete u slučaju kršenja pravila*. Pravila treba dogovarati i postavljati zajedno sa članovima grupe.

Proces kreiranja pravila sadrži sledeće korake:

I korak - facilitator/ka *objasni potrebu za postojanjem pravila* i benefite koje će članovi grupe pojedinačno i svi zajedno imati ukoliko se dogovore oko pravila. Obrazloženje počiva na ideji sigurnosti, ugodnijeg okruženja, mogućnosti međusobne komunikacije uz uvažavanje i predvidljivost ponašanja drugih članova u grupnim situacijama. .

II korak - članovi/ce predlažu pravila koja bi oni želeli da u toj grupi postoje, to jest predlažu moguća pravila. Facilitator/ka ih ne ograničava u predlaganju, a pomaže na način da iznosi pravila za koja on veruje da su grupi potrebna (može se pozvati na ranija iskustva). Predlaganje se može odvijati po principima metode „oluje mozgova“ (brainstorming) – što znači da se svako pravilo koje bude predloženo u ovoj fazi samo zapisuje, bez posebnih obrazloženja. Kad ponestane ideja facilitator i grupa se usmeravaju na definisanje koja pravila će “zaživeti” u grupi. Pritom je ključno da “zažive” ona pravila za koja učesnici/e programa mogu da prepoznaju benefite, kao i ona za koje je moguće pronaći logične posledice za slučaj da se članovi grupe ne pridržavaju tog pravila.

III korak - dogovaranje načina na koji će pravila i posledice (p)ostati grupna priča (ili kroz zapisivanje, ili kroz dogovaranje nekog drugog načina čuvanja pravila). Doslednost primene posledica u slučajevima kršenja pravila je ključan aspekt uspostavljanja pravila. Na početku grupnog programa odgovornost za taj deo je na facilitatoru, ali u grupama vremenom taj deo mogu preuzeti i članovi grupe. Važno je da facilitatori/ke razgovaraju sa učesnicima/ama ukoliko se tokom grupnog rada pravila ne poštuju. Dogovor o radu koji se dogovara zajednički sa učesnicima grupe, a koji svi razumeju i prihvate, koji podrazumeva sigurnost, nenasilje i poštovanje dostojanstva svake osobe kao uslov, ostaje ključan alat u trenucima ometanja.

Definisanje granica: nužno je da facilitator/ka definiše granice, odnosno nepoželjna ponašanja koja se u grupi neće tolerisati. Takva ponašanja najčešće obuhvataju razne vidove nasilničkog ponašanja poput vređanja, ismejavanja, nazivanja pogrdnim imenima, tuče, fizičkih napada i sl. Ona su najčešće već definisana na nivou institucije/ustanove u kojoj se potencijalno sprovodi program i zato je neophodno da se facilitatori/ke informišu o kućnom redu organizacije i da budu svesni da je obavezno da i oni i korisnici celo vreme poštuju kućni red i/ili pravila organizacije u kojoj se sprovodi ovaj program.

Definisanje očekivanja grupe: očekivanja se diskutuju na prvom susretu, i kroz ovu diskusiju je moguće saznati od mladih šta očekuju na nivou sadržaja i na taj način prilagoditi sam program, ili usmeriti diskusije tokom rada u željenom smeru. No, jednako je važno steći uvid u očekivanja koja se odnose na proces, odnosno na nivo učestvovanja, i vrste aktivnosti u kojima bi rado učestvovali. Diskusija o očekivanjima omogućava uvažavanje perspektive korisnika. Ukoliko facilitator/ka već na samom početku razjasni ukoliko neka očekivanja neće biti moguće ispuniti, članovi/ice neće ili će u manjoj meri doživeti razočarenje ukoliko samo učestvovanje ne odgovara njihovoj perspektivi.

3.2. Grupni rad u koji se uključuju članovi/ce koji osećaju pritisak za učestvovanje u grupnom radu

Da bismo vam predstavili pojedine aspekte nedobrovoljnosti za učestvovanje, zamislite da morate redovno da se nalazite i družite sa nekim sa kim se najradije ne biste družili. Nakon što ste zamislili tu situaciju, koja se redovno ponavlja pokušajte da odgovorite na sledeća pitanja:

- › Zbog kojih razloga biste to ipak učinili?
- › Zbog kojih razloga biste to ponovno i iznova činili?
- › Kako biste se samo-regulisali?
- › Kako biste radili na tome da vam ceo proces druženja i nalaženja sa tom osobom i osobama bude što lakši?

Odgovaranjem na ova pitanja možete bar delom razumeti perspektivu osobe koja na neki način oseća prisilu da učestvuje u određenom obliku neformalnog obrazovanja ili grupnog programa. Možda ih niste vi kao facilitator/ka neformalnog obrazovanja prisilili da učestvuju u ovom programu, jer ono podrazumeva dobrovoljnost, no samo iskustvo ili boravak u ustanovama socijalne zaštite zbog prisutnih problema u ponašanju mogu da predstavljaju prisilu za učestvovanje u ovom i sličnim programima ili aktivnostima. U svakom slučaju je pozitivno ili osnažujuće to što nedobrovoljni članovi, odnosno oni koji osećaju spoljašnji pritisak da učestvuju u grupnom programu rada/neformalnom obrazovanju, ipak mogu da profitiraju od učestvovanja. Da bi se to ostvarilo važno je uvažiti potencijalnu prisilu na učestvovanje koju su članovi/ice osećali/e.

Uz pojam nedobrovoljnosti uvek se veže određena perspektiva na ponuđeni program/uslugu:

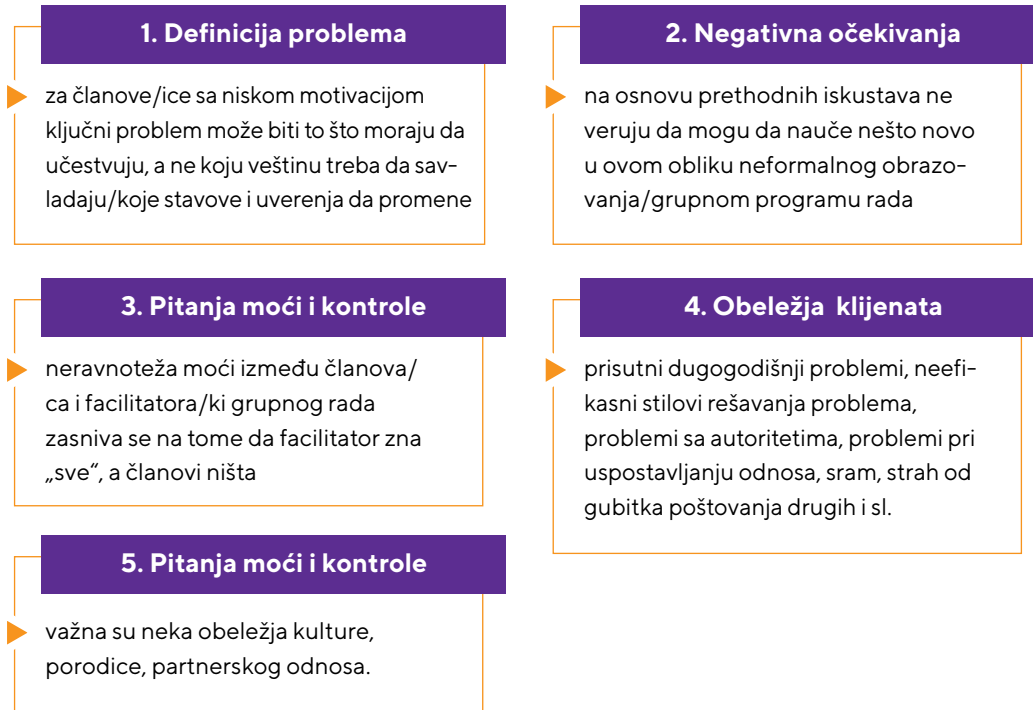
- › oni nisu tražili uključivanje;
- › ograničena je mogućnost odbijanja učestvovanja;
- › nisu mogli odlučiti o vrsti programa;
- › nisu mogli odabrati vas kao facilitatora/ku programa;
- › prisutan je strah od nepoznatog;
- › postoji strah od procene i razotkrivanja tokom grupnog procesa;
- › postoji sumnja da li je promena moguća ili pak postoji prisila da se moraju promeniti.

Takva situacija može izazvati **otpor** u radu. U grupnom radu, posebno u radu sa mladima sa problemima u ponašanju otpor se može manifestovati kroz čitav niz ponašanja: ćutanje, ignorisanje, napuštanje grupnog procesa, provociranje, banalizovanje, skretanje sa teme, ljutnju što moraju da budu ovde, obezvređivanje facilitatora, izbegavanje, neprilagođena ponašanja i emocionalne ispade. U toj situaciji ključno je razumeti da **otpor nije lični**, ali nastaje u interakciji i u odnosu. To znači da kao facilitator ne možete preuzeti odgovornost hoće li otpor nastati, ali je neophodno preuzeti odgovornost kako se nositi sa otporom koji se pojavi u grupi. Nastavak ovog teksta pomoći će u kreiranju postupaka ukoliko se pojavi otpor prema učestvovanju u grupi ili u grupnim procesima.

Zašto nastaje otpor prema radu? Nekoliko autora (Levine, Schwartz, Van der Kolk) se slaže da je otpor zaštitnik osobe od neugodnih ili bolnih iskustava. U osnovi može biti i strah od osuđivanja. Ukoliko pristupimo otporu kao pojavi koja osobu štiti i brine o njoj i njenoj dobro-

biti, manja je verovatnoća da će u nama to izazvati emocije ljutnje ili odbijanja. Na taj način možemo pristupiti tako da poštujemo mladu osobu i njene lične granice i nastojimo da joj pomognemo da razume zašto određeno iskustvo doživljava bolno ili zašto joj je određeno iskustvo ranjivo.

IZVORI NISKE MOTIVACIJE ČLANOVA/ICA (Willshire i Brodsky, 2001)

Za oblikovanje rada sa grupom u kojoj postoji otpor prema učestvovanju je vrlo korisna **Teorija samoodređenja, autora Ryana i Decija (2002)**. Svakako je preporučljivo upoznati se sa ovom teorijom motivacije, no u ovom delu ćemo se osvrnuti samo na neposredne implikacije za grupni rad. Teorija se temelji na pretpostavci da okolina može podstaknuti ili sprečiti motivaciju za uključivanje u određene vrste aktivnosti, u zavisnosti od toga da li je osobi omogućeno da zadovolji osnovne psihološke potrebe (Deci i Ryan, 2002):

- › potrebu za autonomijom – samoorganizacijom sopstvenih ponašanja u skladu sa unutrašnjim doživljajem sebe;
- › potrebu za kompetencijom – osećajem uspešnosti (efikasnosti) i kontrole u odnosu na okolinu;
- › potrebu za povezanošću – povezanost sa drugim ljudima i socijalnim grupama.

Pritom je nužno da facilitator/ka grupnog programa rada ima na umu da svaki član/ica grupe mora tokom učestvovanja u određenom aspektu da zadovolji tri navedene potrebe – autonomiju, kompetenciju i povezanost. U nastavku se nalazi nekoliko načina kako je to moguće postići uz napomenu da se radi o području u kojem je moguće biti vrlo inovativan i kreativan.

Kako bi pomogao članu/ici grupe u zadovoljavanju **potrebe za povezanošću** u grupi, facilitator/ka treba da uključi svakog člana u grupu na način da: prihvati člana/icu grupe, posveti mu/joj vreme, pokaže brigu i radoznalost, upozna ga/je, zna šta se sa njim/njom događa iz dana u dan (iz susreta u susret), izražava naklonost, sviđanje i razumevanje, iskreno uživa u vremenu provedenom sa njim/om, deli sopstvene resurse poput vremena, pažnje, energije, interesa i emocionalne podrške. Ključno je da kao facilitator/ka imate na umu da morate

postati važni članovima grupe. No, nije cela odgovornost na vama. Jednako tako moguće je članove/ice povezivati sa drugim članovima grupe, međusobno upoznavati članove/ice, podsticati međusobno razumevanje i naklonost prema grupi u celini.

Da bi se zadovoljila **potreba za kompetencijom** nužno je da osigurate ranije pomenutu strukturu kroz opisivanje na koji način se članove/ice informišu o grupnom programu, kako se postavljaju pravila u grupi i kako se proveravaju očekivanja. Uz to, potreba za kompetentnošću se zadovoljava kroz ohrabrivanje, davanje povratne informacije, kroz davanje saveta i učenje veština. Ključno je da je sadržaj programa učesnicima/ama bogat i zanimljiv kao i da mogu da prepoznaju kako od njega mogu da napreduju i profitiraju.

Potreba za autonomijom se prvenstveno može postići kroz slušanje članova/ica, razumevanje njegove/njene perspektive, kao i dopuštanje da članovi/ice grupe neke stvari rade na svoj način.

Sledi nekoliko preporuka kako treba započeti sa radom kada u grupi postoje članovi/ice koji pružaju otpor ili oni sa uverenjem da su prisiljeni da budu na grupnom programu.

Pre samog početka grupnog rada neophodno je:

- › **Definisati koje okolnosti neće biti moguće raspravljati i o kojima se neće pregovarati** sa budućim članovima grupe, a oko kojih treba doneti određene dogovore i konsenzuse. Na primer, potrebno je razjasniti da li postoji mogućnost učestvovanja/neučestvovanja, da li je dolazak obavezan, kakvo se učestvovanje očekuje. Nužno je izraditi norme oko očekivanog nivoa učestvovanja (npr. sedenje unutar kruga, a ne izvan njega; aktivno učestvovanje u aktivnostima; mogućnost da se jednom napravi izuzetak od aktivnog učestvovanja u aktivnostima).
- › **Jasno definisati prava, izbore i očekivanja.** Na primer, moguće je omogućiti učesnicima izbor pojedinog sadržaja. Ukoliko facilitator(i)/ke očekuju suprotstavljena ponašanja, moguće je razmisliti o efikasnim strategijama nošenja s njima
- › **Identifikovati trenutne mehanizme za motivaciju.** Prvenstveno, važno je imati na umu, da iako osobe u samom početku nisu intrinzično motivisane da učestvuju u grupnom radu, samo pripadanje grupi može biti prilika da se utiče na njihovu motivaciju.
- › **Identifikovati pozitivne veštine i znanja** koje se mogu naučiti učešćem u grupi (npr. komunikacijske veštine i saradnja), odnosno pre početka grupe nužno je razmisliti o načinu predstavljanja ideje i svrhe grupe na način koji će biti primamljiviji za same članove.

3.3. Početak rada s grupom u kojoj je prisutan otpor ili pojedini članovi/ce veruju da su prisiljeni da učestvuju u grupnom programu

Grupe u kojima postoje članovi koji su uvereni da su prisiljeni na učestvovanje u grupnom programu najčešće počinju igrom moći između članova/ica i facilitatora/ki. Takođe, trebalo bi članove na samom početku upoznati sa granicama, odnosno sa stvarima o kojima nije moguće pregovarati. Cilj prvog susreta treba da bude usmeren na pojašnjavanje svih mogućnosti, izbora, očekivanja i ograničenja. Jednako je tako važno dopustiti članovima da budu nedobrovoljni, imajući na umu da se iza otpora najčešće skriva strah, ranjivost i slične neugodne i bolne emocije.

Predlog sadržaja za prvi susret:

- › uvod koji pojašnjava elemente i okolnosti rada oko kojih je ili nije moguće pregovarati koji onda omogućava realistična očekivanja od grupnog programa,
- › podsticanje razvoja ličnih ciljeva članova i njihovo povezivanje s ciljevima grupe (ciljevi članova će se najčešće odnositi na to šta žele da nauče ili savladaju na grupnom programu, a da je to moguće povezati s grupnim ciljem),
- › pregovaranje o pravilima međusobnog ophođenja kao i
- › definisanje očekivanja od sledećeg susreta.

Rad nakon obavezivanja (ugovaranja)

Nakon što ste ugovorili način rada, i prihvaćene su odluke oko kojih nije moguće pregovarati, definisali ste individualne ciljeve, moguće je u određenoj meri izjednačiti članove i članice grupe koji su se dobrovoljno uključili sa onima koji osećaju spoljašnji pritisak da učestvuju. Tako ste stvorili uslove za rad na predviđanim sadržajima i uverenjima i vrednostima članova. Buduće aktivnosti zavise od same svrhe grupe.

Još jedan važan aspekt koji može uticati na motivaciju članova je način vođenja grupe odnosno stil vođenja. Brown (2002) predstavlja dve dimenzije stila vođenja - usmerenost na zadatak i usmerenost na odnose. Facilitatori/ke čiji je stil više usmeren na odnose u prvi plan stavlja grupne odnose, zainteresovan je za grupu, pokazuje interes prema članovima grupe. Facilitatori/ke čiji je stil više usmeren na zadatak u prvi plan stavlja zadatak i aktivnosti koje grupa treba da obavi, jer su primarno orijentisani na postignuće i ciljeve. Iako se intuitivno može zaključiti da je primarno u grupama u kojima postoji spoljašnji pritisak za učestvovanje staviti naglasak na odnose, ključno je ne zanemariti rad na zadatku. Članovi/ice kod kojih je prisutan spoljašnji pritisak za uključivanje u grupu treba da osete da je učestvovanje za njih svrsishodno, a to je moguće samo ostvarivanjem zadatka i radom na ciljevima grupe. Isti autor (Brown, 2002) navodi da, ukoliko u grupi postoji izuzetno nizak stepen spremnosti za učenje, nužno je osigurati visoko strukturirani način rada u kojem facilitator/ka određuje najveći deo sadržaja i upravlja najvećim brojem interakcija. Ukoliko se povećava stepen spremnosti za učenje kod članova/ica grupe, moguće je prepustiti deo odgovornosti članovima grupe, prihvatiti veću inicijativu i aktivno učestvovanje članova/ica.

3.4. Praćenje i evaluacija programa

Praćenje i evaluacija predstavljaju važne delove programa koji su neophodni kako bi mogli da govorimo o kvalitetno pripremljenom i sprovedenom programu. Koristi od praćenja i evaluacije programa su višestruke i omogućavaju vam da saznate sledeće:

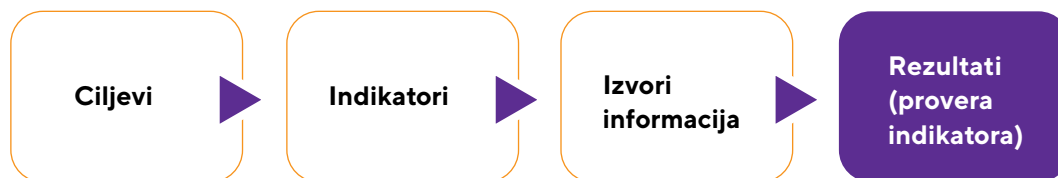
- › Koliko su učesnici profitirali/usvojili znanja i veština.
- › Gde je/ da li je moguće uvesti inovacije u aktivnostima, pristupima i metodama koje bi mogle dovesti do boljih rezultata sada i u budućim fazama projekta.
- › Kako definisati jasne i merljive ili jasnije i merljivije ciljeve na nivou pojedinca i na nivou grupe.
- › Šta učesnici/ce misle o sprovedenom projektu/aktivnostima (kako prikupiti povratne informacije).

Praćenje i evaluacija grupnog programa započinje u fazi planiranja. Zato je i ovo poglavlje na početnom delu priručnika kako bi se osvetila važnost kreiranja načina evaluacije pre samog početka sprovođenja programa sa grupom korisnika/ca.

Kako bismo pojasnili šta je evaluacija i šta ona uključuje krenućemo od same definicije evaluacije, koja podrazumeva „grupe postupaka namenjenih utvrđivanju rezultata postignutih nekom aktivnošću planiranom za ostvarenje nekog individualno ili društveno važnog cilja“ (Kulenović, 1996). Već sama definicija nalaže da je u kreiranju evaluacije nužno “krenuti” od postavljenih ciljeva programa, što ćemo učiniti i u ovom slučaju.

Nadalje, važno je razlikovati procesnu evaluaciju i evaluaciju ishoda. **Procesna evaluacija** uključuje praćenje sprovođenja grupnog rada, odnosno odgovara na pitanje da li se program sprovodi onako kako je zamišljeno. U tu svrhu prati se sprovođenje svakog pojedinog grupnog susreta, način rada facilitatora, zadovoljstvo članova grupnim susretima i odnosima, učestvovanje u radu grupe i sl. **Evaluacija postignuća/ishoda** odnosno ostvarenja ciljeva odnosi se na merenje postignutih rezultata ili stepena ostvarenja ciljeva. Njoj je cilj da proceni uticaj grupnog programa na članove grupe. Zato ona uključuje praćenje napretka pojedinih članova i grupe u celini u postizanju ciljeva.

Proces evaluacije započinje definisanjem ciljeva grupnog programa rada. Sledeći korak uključuje definisanje indikatora kojim će se proveriti zadati cilj, a zatim određivanje izvora informacija za proveru definisanih indikatora (Studija koraka u shemi).

Plan evaluacije se kreira na osnovu definisanih ciljeva programa. Podsetimo se, oni su:

- › osvestiti i kritički analizirati rodne stereotipe i predrasude, kao i njihov uticaj na nejednako i ugrožavajuće (diskriminatorno) ponašanje prema ljudima u odnosu na rodnu pripadnost,
- › ojačati svest o štetnosti svih oblika nasilja, a naročito rodno zasnovanog nasilja i unaprediti veštine nenasilnog delovanja,
- › podstaknuti izbor nenasilnih ponašanja,
- › podstaknuti razvoj stavova o rodnoj pravdi.

Indikatori za evaluaciju procesa

1. Održan ciklus od 12 radionica u planiranom kontinuitetu
2. Učesnici su zadovoljni sa svim aspektima učestvovanja u programu (sadržajem i aktivnostima, načinom vođenja, atmosferom u grupi, ličnim doprinosom)
3. Učesnici su zadovoljni razvijenom grupnom kohezijom i pripadnošću grupi

Izvori informacija za proveru indikatora

Izveštaj o sprovođenju ciklusa programa

Procena zadovoljstva učestvovanjem na pojedinoj radionici

Završni upitnik o koheziji grupe

Indikatori za evaluaciju učinka

4. Učesnici su osvestili postojanje rodnih stereotipa i predrasuda kao i njihov uticaj na ponašanje
5. Povećano je znanje kod učesnika o štetnosti svih oblika nasilja i prepoznavanje rodno zasnovanog nasilja
6. Učesnici su unapredili veštine nenasilnog ponašanja
7. Učesnici u većoj meri podržavaju rodnu ravnopravnost

Izvori informacija za proveru indikatora

GEM skala primenjena pre i posle programa (na prvoj i poslednjoj radionici)

GEM skala primenjena pre i posle programa (na prvoj i poslednjoj radionici)

GEM skala primenjena pre i posle programa (na prvoj i poslednjoj radionici)
Kartice sa situacijama sa opisima potencijalno (ne)nasilnih scenarija na početku i na kraju programa (na prvoj i poslednjoj radionici)

GEM skala primenjena pre i poslije programa (na prvoj i poslednjoj radionici)

4. Studija radionica

U nastavku priručnika predstavljamo **12 radionica**, od kojih svaka traje **60 minuta**. Radionice su opisane u sažetom formatu sa prikazom preporučenih uvodnih i centralnih aktivnosti. Svaka radionica se završava zaključkom koji je važno preneti učesnicima/ama bilo kroz facilitiranu raspravu, usmeravanje ili kroz neku dodatnu završnu aktivnost koja će biti prilagođena potrebama i raspoloženju grupe.

Takođe, na kraju svake radionice planirana je procesna evaluacija, a na početnom i završnom susretu više vremena je posvećeno evaluaciji učinka.

Očekivana vaspitno-obrazovna postignuća učesnika/ca odnose se na to da će učesnici po završetku programa moći da:

- › kritički preispitaju rodne norme, stereotipe i predrasude kao i njihov uticaj na nejednako i ugrožavajuće ponašanje prema ljudima u vezi sa rodnom pripadnošću,
- › opišu štetnosti svih oblika nasilja,
- › opišu oblike i štetnost rodno zasnovanog nasilja,
- › biraju nenasilne obrasce ponašanja,
- › se zalažu za rodnu ravnopravnost i rodnu pravdu.

Radionica br. 1

Stvarajmo svoja pravila

- **Cilj(evi) radionice:**
 - › upoznavanje učesnika/ca i facilitatora/ki
 - › dogovor o radu
 - › podsticanje dijaloga zasnovanog na poštovanju
- **Potreban materijal za sprovođenje radionice:**

palica (po mogućnosti od izrezbarenog drveta ili neka druga ceremonijalna palica ili štap), ploča za prezentacije sa papirom (flipchart) i markeri, stolice posložene u krug.

AKTIVNOSTI

- **1. Uvodne aktivnosti upoznavanja i predstavljanja programa**

1.a Međusobno upoznavanje

Trajanje: 7 minuta.

Ciljevi: međusobno upoznavanje grupe i facilitatora/ki grupe, vežbanje pamćenja imena članova grupe, podsticanje grupnog zajedništva.

Razrada:

Svi učesnici/e stanu u krug. Svaki učesnik/ca treba da se predstaviti tako što će jedan po jedan da stanu u sredinu kruga, izgovore svoje ime i pozitivan pridev koji ga/je opisuje u pozitivnom smislu, a počinje na prvo slovo njihova imena (npr. Ana, ambiciozna). Svaki sledeći učesnik/ca treba da ponovi imena i prideve svakog učesnika/ce koji su bili pre njega, a zatim da kaže svoje ime i pridev. Za početak igre dobro je da facilitatori/ke prvo sebe predstavie imenom i pridevom kako bi igru približili ostalim učesnicima/ama. Ostali učesnici/ce se uključuju u trenutku kad su spremni.

1.b Predstavljanje programa

Trajanje: 3 minuta.

Ciljevi uvodne aktivnosti: upoznavanje učesnik/ca sa svrhom i ciljevima programa.

Razrada:

Facilitatori/ke kratko predstavljaju sebe, šta inače rade, u kojoj organizaciji rade i predstavljaju teme na kojima će se raditi i o kojima će se raspravljati tokom susreta, ali rečima koje će učesnici/ce razumeti. Objasnite im da su teme na kojima ćete raditi društvena očekivanja, izražavanje osećanja, prihvatanje različitosti i nenasilnog rešavanja sukoba.

Učesnicima/ama možete reći sledeće:

Naše radionice predstavljaju grupni obrazovni program za rad sa mladima. Na našim radionicama stvaramo siguran prostor za kritičko razmišljanje o društvenim normama, šta to znači biti muškarac ili žena i stvarati zdraviju verziju sebe. Tokom sledećih nekoliko nedelja ćete preispitivati svoje pretpostavke o muškim i ženskim ulogama koje možda ne primećujete niti razmišljate o tome. Takođe ćete imati priliku da razgovarate o temama o kojima možda inače ne razgovarate. Naše grupe su osmišljene ne samo da vam predstavljaju izazov, već i da vam pruže podršku kada vam je potrebna. Ovaj program će vam pomoći da naučite da kritički razmišljate o nametnutim normama, izrazite svoja osećanja, nenasilno rešavate sukobe i prihvatate različitosti i različita mišljenja.

○ 2. Centralne aktivnosti

2.a Aktivnost: Idemo na izlet

Trajanje: 10 minuta.

Cilj: Razumeti važnost dogovaranja pravila za ravnopravnost i sigurnost svih učesnika/ca.

Razrada:

Facilitator/ka pozove učesnike/ce da zamisle da se svi oni pripremaju za izlet. Prema sopstvenim preferencijama kaže nešto u smislu: Išli bismo kombijem, ima nas dosta i ne može sada svako da ponese sve što želi jer nemamo mesta već ću JA (ili MI kao edukatori) odrediti šta ko može da ponese (naglasiti da će edukator/ka samostalno određivati pravila). Zato je važno da sada odredimo ko što nosi. Ako prepoznate ključ po kojem određujemo šta ko može da ponese nemojte to da kažete naglas već samo nastavite dalje po tom ključu - tako ćete drugima najlakše pomoći da i oni razumeju pravilo po kojem mogu da odrede što mogu da ponesu. Ponovite svoje ime i recite predlog što biste nosili, npr. ja sam Gabrijela i poneću gitaru. Edukatori/ke mogu da daju predloge učesnicima/cama u skladu sa imenom, npr. da ponovimo ti si Aleksandar pa predlažem da poneseš ananas.

Posle aktivnosti: Kako ste se osećali dok niste razumeli pravilo? Kako ste se osećali dok smo mi kao edukatori/ke određivali ko sme šta da nosi. Kako bismo što bolje sarađivali tokom ovog programa važno je da se u nastavku ZAJEDNO dogovorimo o pravilima rada kako bi nam svima bilo što ugodnije.

2.b Centralna aktivnost: Ceremonijalna palica/štap za govor

Trajanje: 30 min

Cilj(evi): podstaknuti dijalog zasnovan na poštovanju, uspostaviti osnovna pravila za grupne rasprave

Razrada:

Zamolite učesnike/ce da sednu u krug. Držeći ispred sebe palicu za govor, ispričajte im priču i objasnite pravila palice za govor. Svrha palice za govor je u promociji razumevanja i dijaloga kako bi se raspodelila moć svima. Svaki član/ica grupe ima pravo da zatraži palicu, ali mora da pokaže poštovanje prema osobi koja drži palicu, čekajući da ona završi. Slično, svaka osoba koja drži palicu mora takođe da bude spremna da je prepusti nekom drugom.

Prosleđujući palicu u krug, zamolite svakog od učesnika/ca da ukratko izrazi jednu stvar kojoj se nada i jednu stvar koje se boji, a u vezi radionice. Trebalo bi da budu ohrabreni da započnu sa „Nadam se...“, a potom „Bojim se...“ Svako treba da dobije priliku da drži palicu za govor u svojim rukama. Kad se palica za govor vrati u vaše ruke, zamolite učesnike/ce da razmisle o drugim pravilima mirnog suživota ili funkcionisanja grupe. Učesnici/ice koji žele da govore treba da vam se obrate za palicu, a svaki sledeći učesnik/ca koji želi da govori treba da se obrati onome koji u tom trenutku drži palicu, i tako dalje. Kao facilitatoru grupe, palica se ne treba svaki put vraćati vama za reč. Ona treba da se prosleđuje između članova grupe, omogućavajući njima samima kontrolu nad raspravom. Kad vi, kao facilitator grupe, poželite da govorite, zatražite palicu od osobe koja je drži. Na radni papir/flip chart napišite pravila koja učesnici predlože i pitajte ih jesu li ova pravila svima jasna i da li se slažu sa njima. Podstaknite učesnike da se pridržavaju ovih pravila i da redovno podsećaju jedni druge na njih za vreme radionica. Pitajte učesnike da li im se sviđela upotreba palice za govor i da li bi želeli da nastave da je koriste. U nekim grupama, aktivnost upotrebe palice za govor može izgledati previše stroga i može se koristiti samo u ovoj aktivnosti. U drugim grupama, može se koristiti i stalno tokom svih drugih aktivnosti, ili pak povremeno.

○ 3. Aktivnost: Podela uvodnog upitnika

Trajanje: 10 minuta.

Cilj: Prikupiti podatke o početnim stavovima učesnika/ca.

Zamolite učesnike/ce da ispune upitnik, objasnite im da upitnik služi kako bismo mogli videti učinak naših radionica. Objasnite da je upisnik anoniman kao i da kreiranje početne šifre služi kako bi se sačuvala njihova anonimnost, ali kako bi se odgovori iz završnog upitnika mogli povezati sa odgovorima iz uvodnog upitnika. Za mlade koji imaju teškoće u čitanju i razumevanju pročitano je poželjno je čitati pitanja naglas, ali i osigurati poverljivost i siguran prostor za njihovo samostalno zaokruživanje odgovora.

○ **Zaključak radionice:**

Kada su učesnici/e doneli odluku o zajedničkim pravilima i uvideli važnost pravila, pozovite ih da ta pravila koriste u svakodnevnom životu, a ne samo na vašim susretima.

Radionica br. 2

Rodne kutije

- **Cilj(evi) radionice:**
 - › razumevanje razlike između pola i roda,
 - › kritički promišljati o rodnim ulogama i socijalizaciji muškaraca i žena,
 - › prepoznavanje faktora koji utiču na rodne uloge.
- **Potreban materijal za sprovođenje radionice:**

Dva flip chart papira, selotejp, markeri u boji

AKTIVNOSTI

○ 1. Uvodna aktivnost: Reci mi bez reči

Trajanje: 5 min

Ciljevi: podela u 2 grupe, podsticanje neverbalne komunikacije

Razrada: Zamolite učesnike/ice da se poredaju u dijagonalu od najniže do najviše, bez da koriste reči. Nakon toga moguće im je dati još nekoliko uputstava, a koja imaju sve manje i manje obeležja koja su vidljiva. Na primer učesnici/ice nakon toga mogu da dobiju zadatak da se poredaju po boji očiju tako da na početku linije bude osoba s najsvetlijim očima, a na kraju sa najtamnijim, zatim po poji kose, opet od najsvetlije do najtamnije, a nakon toga prema mesecu u kojem su rođeni.

Nakon što su se poredali po tom redosledu, pitajte učesnike/ice kako je im bilo da izvršavaju zadatke bez govora, šta im je zadavalo poteškoće. Zatim je potrebno grupu podeliti u dve grupe sa jednakim brojem članova/ca. Zamolite učesnike/ce da oni koji više vole picu od sladoleda, stanu sa vaše leve strane, a oni koji više vole sladoled od pice, sa vaše desne strane. Možete koristiti druge pojmove kako biste grupu podjednako podelili u dve grupe (leto - zima; planina - more; noć - dan; jutro - večer). Kada pojmovi uspeju da učesnike/ce podele na dve grupe sa podjednakim brojem članova aktivnost prestaje i najavljuje se da će u narednoj aktivnosti biti podeljeni u te dve grupe. Zamolite prvu grupu da stanu u jedan red, jedan iza drugog, i drugu grupu da učini isto u drugom redu.

○ 2. Centralna aktivnost: Šta je to rod?

Trajanje: 40 min

Cilj(evi): razumevanje razlike između pola i roda, kritički promišljati o rodnim ulogama i socijalizaciji muškaraca i žena, prepoznavanje faktora koji utiču na rodne uloge

Razrada:

Udaljite sve stolice i stolove kako biste oslobodili prostor ispred i iza za dve grupe. Na zid ispred zalepite jedan flipchart papir i na vrhu papira napišite Žena, a ispod nacrtajte veliki krug u sredini papira. Pored tog flipcharta zalepite drugi na kojem piše Muškarac, a ispod reči nacrtajte veliki kvadrat. Predlog je da koristite roze ili crveni marker za reč muškarac, a crni ili plavi za reč žena. Na udaljenosti od 1-2 metra od zida na podu zalepite traku koja će označavati start. Pozovite grupu 1 da se poređaju ispred flipcharta na kome piše žena, a grupu 2 da se poređa ispred flipcharta na kome piše muškarac. Pre početka igre naglasite učesnicima/ama da paze na sebe, druge i prostor, kako ne bi povredili sebe ili druge ili oštetili prostor. Naglasite da ukoliko neko ne želi da učestvuje, to je ok, ali ih pozovite da daju svoje komentare ili mišljenje. Zamolite učesnike/ice da u okviru kruga, odnosno kvadrata upisuju pojmove koje povezuju sa reči muškarac, odnosno žena. Postavite merač vremena od 90 sekundi. Recite učesnicima da imaju 90 sekundi da naizmenično napišu reč na list, zatim dodaju olovku osobi iza sebe i idu na zadnji deo reda. Dajte učesnicima/ama do znanja da nijedna reč nije zabranjena, samo treba da napišu prvo što im padne na pamet. Tim sa najviše različitih (tj. sa najmanje duplikata) reči pobeđuje. Ukoliko tokom igre primetite da učesnici/e imaju veliki fokus na samo jedan od aspekata života žene ili muškarca, pomozite im kroz davanje sugestija da napišu nešto što se odnosi na izgled ili oblačenje ili ponašanja ili zanimanja, itd.

Nakon takmičenja odvojite nekoliko minuta za pregled listi sa učesnicima. Prođite kroz neke od reči i postavite sledeća pitanja:

- › Što primećujete kada pogledate reči na listi za muškarce? Postoje li reči koje se odnose samo na muškarce?
- › Što primećujete kada pogledate reči na listi za žene? Postoje li reči koje se odnose samo na žene?
- › Po čemu se razlikuju liste koje se odnose na muškarce i liste koje se odnose na žene? Zašto su neke reči na jednoj, a ne na drugoj strani?
- › Postoje li muškarci koji odgovaraju svim rečima (obeležjima i karakteristikama) koje su zapisane na flip chartu za muškarce? A postoje li žene koje odgovaraju svim rečima na flip chartu žena?
- › Što dovodi to takvih podela?
- › Mislite li da se muškarci i žene odgajaju na isti način? Kakve poruke čuju dečaci tokom odrastanja, a kakve poruke čuju devojčice?

Najpre zaokružite reči koje se odnose na biološki pol i naglasite da su te reči koje su vezane za pol osobe. Objasnite učesnicima/ama da postoje osobe koje su interseks i po rođenju nisu isključivo muškarci ili žene, takođe da postoje osobe (transrodne osobe) kojima se rod razlikuje od pola koji im je pripisan pri rođenju. Zatim zaokružite reči koje se ističu – idite na opisne stvari kao što su "hrabro" ili "brižno". Naglasite da ovi stereotipi mogu biti štetni za pojedinca, kao i za društvo u celini. To nas stavlja u ograničen okvir koji može dovesti do većih problema (nepokazivanje emocija, problemi sa mentalnim zdravljem, isključenost).

Postavite im pitanje: što se događa ako muškarac nije nešto što je na listi? Na primer, ako muškarac nije hrabar, kako ga nazivaju? Napišite te psovke i ponašanja drugom bojom izvan okvira.

Učinite isto sa krugom: Što se događa ako žena nije nešto što je napisano na listi? Napišite te psovke i ponašanja drugom bojom.

Diskutujte sa učesnicima što se ističe kod psovki. Psovke na flipchartu muškaraca se odnose na žene i obrnuto.

○ Zaključak radionice:

Tokom naših života dobijamo poruke od svojih porodica, medija i društva o tome kako treba da se ponašaju muškarci i kako treba da se odnose prema ženama i drugim muškarcima. Važno je razumeti da, iako postoje razlike između muškaraca i žena, mnoge od ovih razlika je stvorilo samo društvo i one nisu sastavni deo naše prirode ili biološkog sklopa. Usprkos tome, ove razlike imaju fundamentalni uticaj na svakodnevne živote muškaraca i žena kao i odnose između njih. Na primer, od muškarca se često očekuje da treba uvek da bude jak i dominantan u svojim odnosima sa drugima, uključujući i odnose sa njegovim intimnim partnerima. Istovremeno, od žene se često očekuje da bude pokorna pred autoritetom muškarca. A kada se muškarci i žene ne uklapaju u okvire koji su im zadati, često postaju žrtve nasilje (osvrnite se na psovke i ostala ponašanja koja se nalaze izvan okvira na flip chartu). Mnogi od ovih krutih rodni stereotipa imaju posledice i za muškarce i za žene, o čemu ćete raspravljati tokom ovih aktivnosti. Kako postajete sve više svesni toga na koji način pojedini rodni stereotipi mogu da imaju negativan uticaj i na muškarce i na žene, možete konstruktivno razmišljati o tome kako ih je moguće osporiti i promovisati pozitivnu ulogu roda.

Radionica br. 3

Briga o sebi

- **Cilj(evi) radionice:**
 - › Podizanje nivoa svesti o tome kako se mladići odgajaju i zdravstvenih rizika sa kojima se suočavaju
- **Potreban materijal za sprovođenje radionice:**
Dva A4 papira i markeri, radni listovi A i B

AKTIVNOSTI

- **1. Uvodna aktivnost: Ogledalo**

Trajanje: 5 min

Cilj uvodne aktivnosti: Vežba koncentracije i sinhronizacije pokreta

Razrada:

Ova vežba se izvodi u paru. Na početku osobe treba da stanu jedna iza druge. Jedna osoba u paru dobija zadatak da radi različite pokrete rukama i nogama, dok druga osoba te pokrete treba da imitira kao u ogledalu. Nakon nekog vremena uloge se zamene.

- **2. Centralna aktivnost: Briga o sebi: muškarci, rod i zdravlje**

Trajanje: 50 min

Cilj centralne aktivnosti: Podići nivo svesti o tome kako se mladići odgajaju i zdravstvenih rizika sa kojima se suočavaju

Razrada:

Pre sprovođenja pripremite prostor za aktivnost. Udaljite sve stolice i stolove na kraj prostorije, na jedan zid nalepite A4 papir na kojem piše žene, a nasuprot tom zidu, na drugi zid zalepite A4 papir na kojemu piše muškarci. Objasnite grupi da ćete pročitati niz pitanja i da postoje tri moguća odgovora na svako pitanje: muškarci, žene ili i jedni i drugi, odnosno ne znam. Zamolite grupu da se nakon svakog pročitano pitanja pozicioniraju unutar prostorije prema odgovoru za koji smatraju da je tačan. Ako misle da je tačan odgovor žene, treba da stanu na stranu gde je zalepljen papir na kojem piše žene, ako smatraju da je tačan odgovor muškarci, treba da stanu na stranu gde je zalepljen papir žene, ako smatraju da je odgovor i žene i muškarce ili ako ne znaju odgovor, treba da stanu u sredinu. Nakon svakog pročitano

pitanja, kada se svi pozicioniraju unutar prostorije, pitajte bar po jednu osobu iz svake grupe za mišljenje zašto su stali pored određenog odgovora, odnosno kako to da misle da je odgovor baš taj. Nakon što pročitate sva pitanja i prokomentarišete odgovore, objasnite im da je tačan odgovor na svako pitanje muškarci. Prođite kroz svako pitanje pojedinačno i prezentirate statističke podatke koji su navedeni u dodatnoj literaturi. Koristite iduća pitanja za raspravu:

- › Kako to da muškarci češće umiru u saobraćajnim nesrećama?
- › Šta mislite, zbog čega muškarci manje brinu o svom zdravlju?
- › Da li vidite navedene obrasce rizičnog ponašanja među muškarcima u vašoj okolini?
- › Koja je veza između tih rizika i načina na koji se mladići socijalizuju? (Možete ih podsetiti na prethodnu raspravu i poruke koje devojčice i dečaci čuju tokom odrastanja)
- › Šta možete da učinite kako biste smanjili rizike u svojim životima?

○ Zaključak radionice:

Većina uzroka smrti kod muškaraca je povezana sa samodestruktivnim načinom života, kakav mnogi muškarci žive. Širom sveta na muškarce se vrši pritisak da se ponašaju u određenim obrascima. Na primer, muškarci češće i više rizikuju, imaju više partnera, agresivniji su ili su skloniji nasilju u svojim odnosima sa drugima – što izlaže njih i njihove partnere riziku. Za mladiće je bitno da se kritički odnose prema svom životnom stilu i načinima na koje se izlažu riziku. Možda ste odgajani da budete puni samopouzdanja, da se ne brinete o svom zdravlju i/ili ne tražite pomoć kad ste pod stresom. Međutim, sposobnost otvorenog razgovaranja o svojim problemima i traženja podrške, predstavlja važan način samozaštite od mnogih negativnih ishoda po zdravlje – kao što su upotreba opojnih supstanci, rizično seksualno ponašanje i sklonost nasilju. Kroz kritičko razmišljanje o ovim normama, možete naučiti kako zdravlje nije samo pitanje o kojem brinu žene, već ono o čemu i muškarci treba da brinu, kao i da naučite kako da se bolje brinete o sebi.

RADNI LIST A – Pitanja:

1. Ko kraće živi?

2. Ko će verovatnije umreti kao žrtva ubistva?

3. Ko će verovatnije poginuti u saobraćajnoj nesreći?

4. Ko će verovatnije počiniti samoubistvo?

5. Ko će verovatnije konzumirati alkohol i opijati se?

6. Ko će verovatnije umreti kao rezultat predoziranja (preterane upotrebe opojnih supstanci)?

7. Za koga je manje verovatno da će tražiti pomoć lekara?

RADNI LIST B – Odgovori:

1. Ko kraće živi?

Muškarci generalno kraće žive, a u Srbiji očekivani životni vek za muškarce je 73.46 godina, dok za žene iznosi 78,28 godinu.

(World Health Organization. Life Expectancy and Healthy Life Expectancy—Data by Country 2020.)

2. Ko će verovatnije umreti kao žrtva ubistva?

Prema podacima Kancelarije Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal, širom sveta 78,7% žrtava ubistava su muškarci, a u 193 od 202 navedene zemlje ili regije verovatnije je da će muškarci biti ubijeni nego žene. Podaci za Srbiju govore da su 58.8% žrtava ubistva muškarci. Statistike o kriminalitetu pokazuju da su muškarci u većem broju i počinitelji, ali i žrtve interpersonalnog nasilja.

(United Nations. Office on Drugs and Crime – Data by Country 2018., <https://dataunodc.un.org/>)

3. Ko će verovatnije poginuti u prometnoj nesreći?

Muškarci su češće učesnici saobraćajnih nesreća nego žene. Otprilike tri četvrtine (73%) svih smrtnih slučajeva u saobraćaju dešava se među mladim muškarcima mlađim od 25 godina za koje je skoro 3 puta veća verovatnoća da će poginuti u saobraćajnoj nesreći u odnosu na mlade žene.

(United Nations. World Health Organisation <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries>)

4. Ko će verovatnije počiniti samoubistvo?

U svetu dve trećine smrti od samoubistava su muškarci, dok je u Srbiji u 2020. godini suicid počinilo 883 osobe, prema podacima Zavoda za statistiku, 214 žena i 669 muškaraca, što znači da su muškarci tri puta spremniji da počine samoubistvo nego žene.

(GBD 2015 Mortality and Causes of Death, Collaborators. (8 October 2016). "Global, regional, and national life expectancy, all-cause mortality, and cause-specific mortality for 249 causes of death, 1980-2015: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2015")

(Republički zavod za statistiku, Umrli nasilnom smrću, po poreklu nasilne smrti, polu i starosti -<https://data.stat.gov.rs/Home/Result/18030304?languageCode=sr-Latn>)

5. Ko će verovatnije konzumirati alkohol i opijati se?

Konsumacija alkohola je dugo bila aktivnost kojom dominiraju muškarci. Na globalnom nivou, muškarci konzumiraju više alkohola i uzrokuju više štete zbog alkohola sebi i drugima nego žene. U 2016. godini 54% muškaraca (1,46 milijardi) i 32% žena (0,88 milijardi) starosti od 15 i više godina u svetu je konzumiralo alkohol. Muškarci u Srbiji češće piju alkohol u odnosu na žene – 18,3 % muškaraca ima teško pijanstvo bar jednom mesečno, dok je to kod žena 4.4%.

(White, A. M. (2020). Gender differences in the epidemiology of alcohol use and related harms in the United States. Alcohol research: current reviews, 40(2).)

(https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Alcohol_consumption_statistics)

6. Ko će verovatnije umreti kao rezultat predoziranja (preterane upotrebe opojnih supstanci)?

Na svetskom nivou, verovatnija je smrt od prekomerne upotrebe alkohola kod muškaraca starosti između 15 i 29 godina nego kod žena.

(WHO Global Status Report on Alcohol, 2004)

(Zdravstveno-statistički ljetopis Grada Zagreba za 2020. godinu)

7. Za koga je manje verovatno da će tražiti lekarsku pomoć ?

Na svetskom nivou, manje je verovatno da će muškarci potražiti lekarsku pomoć naspram žena.

(Addis, M. E., & Mahalik, J. R. (2003). Men, masculinity, and the contexts of help seeking. American psychologist, 58(1), 5.)

Radionica br. 4

Kako izražavam osećanja?

- **Cilj(evi) radionice:**
 - › Podsticanje učesnika/ca na razmišljanje o osećanjima i izražavanju osećanja
 - › Prepoznati teškoće sa kojima se mladi suočavaju prilikom izražavanja određenih osećanja
 - › Prepoznati posledice koje donosi neizražavanje osećanja
- **Potreban materijal za sprovođenje radionice:**
Flipchart papir, markeri, komadići papira i dodatni materijal

AKTIVNOSTI

- **1. Uvodna aktivnost: Šta osećam?**

Trajanje: 15 min

Cilj(evi): Podstaknuti razmišljanje o osećanjima i način na koji ih učesnici/e izražavaju i doživljavaju

Razrada:

Učesnici sede u krugu. Svaka osoba naizmenično glumi neku emociju. Drugi učesnici pokušavaju pogoditi koji osećaj osoba glumi. Osoba koja tačno pogodi treba da odglumi sledeću emociju. Posvetite pažnju prepoznavanju i imenovanju različitih emocija. Ako dođe do ponavljanja određenih emocija, komentarišite kako se ista emocija može različito ispoljavati.

- **2. Centralna aktivnost: Izražavanje osećanja**

Trajanje: 45 minuta

Cilj(evi): Prepoznati poteškoće sa kojima se mladi suočavaju prilikom izražavanja određenih osećanja i posledice po njih i njihove odnose.

Razrada:

Pre početka radionice, preporučuje se da facilitator/ka samostalno analizira ove aktivnosti i razmisli o načinu na koji on ili ona izražavaju svoja osećanja. Takođe, važno je identifikovati lokalna savetovališta ili stručnjake za navedeno područje kojima bi se mladi mogli obratiti ukoliko bude potrebno.

Nacrtajte pet stubova na flipchart papiru i napišite sledeća osećanja kao naslove: strah, ljubav, tuga, sreća i ljutnja (videti Tablicu resursa kao primer na koji način treba rasporediti reči i kako ih rangirati prema objašnjenju koje sledi). Zatim objasnite učesnicima/ama kako su ovo osećaji o kojima će se raspravljati tokom ove aktivnosti i zamolite ih da razmisle o tome koliko je mladima i devojka lako ili teško da izraze ova osećanja. Objasnite učesnicima/ama šta svaka do emocija znači.

Dajte svakom učesniku/ci pet komadića papira i zamolite ih da na svaki papirić napišu jedan broj od 1 do 5, pa da razmisle o tome koje od osećanja na flipchart papiru sa kojom lakoćom ili težinom izražavaju i da ih prema tome rangiraju odnosno zalepe u odgovarajući stub na flipchartu. Na primer "Stavite broj jedan (1) pored osećanja koje najlakše pokazujete, a broj pet (5) stavite pored osećanja koj najteže izražavate."

Kada učesnici završe rangiranje svojih osećanja, izbrojite sve ocene u pojedinom stubu i ukupan zbir upišite na dno svakog stuba (vidi primer). Zaključite da kao grupa najlakše izražavate osećanje sa najmanjim brojem odnosno najteže ono sa najvećim brojem.

NAPOMENA: Ako radite sa mešanom grupom mladića i devojaka, pripremite dva flipchart papira sa po pet stubova osećanja pa neka mladići svoje osećaje rangiraju na jednom, a devojke na drugom. Saberite ocene na svakom stubu na oba flipcharta pa sa učesnicima/cama uporedite razlike. Iskoristite sledeća pitanja kako biste započeli komunikaciju:

- › Jeste li iz ove aktivnosti otkrili nešto novo o sebi?
- › Zašto je nekim ljudima lakše da neka osećanja pokažu, a druga da potisnu? Kakve su posledice potiskivanja osećanja?
- › Da li postoje sličnosti u načinu na koji muškarci iskazuju određena osećanja? Da li postoje sličnosti u načinu na koji žene iskazuju određena osećanja?
- › Da li postoje razlike u načinu na koji muškarci i žene iskazuju osećanja? Koje su to razlike?
- › Da li žene iskazuju određena osećanja lakše od muškaraca? Zbog čega je to tako?
- › Zašto muškarci i žene na različite načine iskazuju svoja osećanja? Na koji način vršnjaci, porodica, zajednica, mediji, itd., utiču na to kako muškarci i žene iskazuju osećanja?
- › Kako način na koji iskazujemo svoja osećanja utiče na naše odnose sa drugim ljudima (partnerima, porodicom, prijateljima, itd.)?
- › Da li je lakše ili teže iskazati određena osećanja prema vršnjacima? Prema porodici? Prema intimnim partnerima?
- › Zašto su osećanja važna? Navedite primere, ukoliko je to potrebno: Strah nam pomaže u opasnim situacijama; ljutnja nam pomaže da se branimo. Takođe, zamolite učesnike/ce da navedu neke primere.
- › Šta mislite, na koji način otvorenije iskazivanje vlastitih osećanja može uticati na vašu dobrobit ili na vaše odnose sa drugim ljudima (romantičnim partnerima, porodicom, prijateljima, itd.)?
- › Šta možete učiniti kako biste otvorenije izrazili svoja osećanja? Kako možete biti fleksibilniji u iskazivanju onoga što osećate?

○ Zaključak radionice:

Osećanja se mogu posmatrati kao neki oblik energije koja vam omogućava da uočite šta vas muči ili šta vam smeta. Različita osećanja su jednostavno odraz različitih potreba i najbolje je da naučite kako da se nosite sa svim svojim osećanjima onako kako se ona javljaju u vašem životu. Sposobnost da izrazite svoja osećanja, a da ne povredite druge pomaže vam da postanete jači pojedinci i da uspostavite bolje odnose sa svetom oko vas. Način na koji svaka osoba izražava svoja osećanja se razlikuje. Međutim, važno je uočiti mnoge tendencije koje proizlaze, posebno one u vezi sa načinom na koji su dečaci vaspitani. Na primer, uobičajeno je da mladići skrivaju svoj strah, tugu, pa čak i svoju ljubaznost. Ali je takođe uobičajeno da izražavaju svoju ljutnju kroz nasilje. Iako niste odgovorni za to što imate određena osećanja, odgovorni ste za ono šta radite sa onim što osećate. Presudno je da pravimo razliku između "osećanja" i "delovanja" kako bismo pronašli oblike izražavanja koji ne štete ni nama, niti drugima.

RADNI LIST: Obrazac rangiranja osećanja na flipchart papiru

U nastavku je naveden primer kako treba organizovati stubove osećanja i odgovore učesnika/ca. Za vreme razgovora, facilitator/ka treba da pomogne učesnicima u identifikaciji sličnosti i razlika u rangiranju. Na primer, navedena tablica pokazuje kako postoji gotovo ravnomerna podela u broju učesnika/ca kojima je lako izraziti ljutnju i onih kojima je to teško. Ovo bi moglo dovesti do dijaloga o tome zašto postoje ove razlike i da li mladići smatraju da lako ili teško iskazati ljutnju. Još jedan zanimljiv obrazac u dole navedenom primeru jeste kako većina učesnika/ca iskazivanje straha smatra teškoćom. Često se od muškaraca zaista očekuje hrabrost i neustrašivost i ovaj primer bi bilo zanimljivo iskoristiti kao osnovu za dijalog o socijalizaciji i rodnim normama. Na kraju, važno je upamtiti kako bi prikupljanje i upisivanje rangiranja u tablicu trebalo biti anonimno.

STRAH	LJUBAV	TUGA	SREĆA	LJUTNJA
<i>(na kraju upisati ukupni broj ocena)</i>	<i>(na kraju upisati ukupni broj ocena)</i>	<i>(na kraju upisati ukupni broj ocena)</i>	<i>(na kraju upisati ukupni broj ocena)</i>	<i>(na kraju upisati ukupni broj ocena)</i>

Radionica br. 5

Ljut/a sam i šta sad?

- **Cilj(evi) radionice:**
 - › Prepoznavanje osećaja ljutnje
 - › Izražavanje ljutnje na konstruktivan i nenasilan način
- **Potreban materijal za sprovođenje radionice:**

2 marame različitih boja, flipchart papir, olovke, samolepljiva traka i dovoljan broj kopija radnih listova za svakog učesnika/cu

AKTIVNOSTI

- **1. Uvodna aktivnost: Zmajev rep**

Trajanje: 15 min

Cilj(evi): Dizanje energije grupe i podsticanje grupne kohezije

Razrada:

Podelite grupu na dve male grupe. Svaka grupa predstavlja jednog zmaja tako što svaka osoba drži drugu za struk u dugom redu. Poslednja osoba u redu ima šal jarkih boja uvučen u svoje pantalone ili pojas koji predstavlja zmajev rep. Cilj je uhvatiti rep drugog zmaja, a da pritom ne izgubite sopstveni rep.

- **2. Centralna aktivnost: Šta radim kad sam ljut/a?**

Trajanje: 45 minuta

Cilj(evi): Prepoznavanje osećanja ljutnje i izražavanje ljutnje na konstruktivan i nenasilan način

Razrada:

Objasnite grupi da je svrha ove aktivnosti razgovor o tome kako mladi izražavaju ljutnju pa podelite svim učesnicima/cama kopije radnih listova. Pročitajte svako pitanje i neka učesnici odgovore na pitanja pojedinačno. Dajte im dva ili tri minuta. Za grupe koje su slabije pismene, pročitajte pitanja naglas, a učesnici/e neka razgovaraju u parovima ili naprave sliku. Nakon što popune dobijene radne listove, podelite učesnike/ce u male grupe od po četvoro ili petoro učesnika/ca. Neka podele svoje odgovore jedni sa drugima. Dajte im 20 minuta za ovaj grupni rad.

Dok su učesnici još u malim grupama, podelite papir svakoj grupi i zamolite ih da naprave dve liste: "Negativni načini reagovanja kada smo ljuti" i "Pozitivni načini reagovanja kada smo ljuti". Dajte grupama 15 minuta za kreiranje lista, a onda zamolite svaku grupu da predstavi svoje odgovore ostalima. Zatim započnite raspravu prema sledećim pitanjima:

- › Uopšteno govoreći, da li je muškarcima teško da izraze ljutnju bez korišćenja nasilja? Zašto?
- › Šta je s devojkama? Da li one iskazuju ljutnju jednako lako?
- › Ko su naši uzori za učenje, kako izraziti svoje emocije, uključujući i ljutnju?
- › Često znamo kako da izbegnemo sukob ili tuču, bez korišćenja nasilja, ali ne postupamo tako. Zašto?
- › Što bi se dogodilo ako ne biste izrazili ljutnju u istom trenutku kad je osetite?
- › Da li je moguće "udahnuti malo svežeg vazduha" kako bi se smanjio broj sukoba? Imate li iskustva sa korišćenjem ove strategije? Kako je to prošlo?
- › Da li ste pokušali da brojite u sebi do 10 kako biste pomogli sebi pri kontrolisanju ljutnje?
- › Da li je moguće "koristiti reči bez vređanja"?
- › Ima li još nekih načina na koji možemo da se konstruktivnije nosimo sa ljutnjom?
- › Šta ste naučili iz ove aktivnosti? Kako ovo možete ovo da primenite u svojim životima i vezama?

○ Zaključak radionice:

Ljutnja je normalna emocija koju svako ljudsko biće oseća u nekom trenutku svog života. Problem je, međutim, u tome što neki ljudi mogu da pomešaju ljutnju i nasilje, misleći kako su to iste stvari i misleći da je nasilje prihvatljiv način izražavanja ljutnje. Kroz ljutnju se može dogoditi da povredimo nekoga, a naknadno uvidimo da za to nije bilo razloga. Zatim se osećamo tužno. Obično je lakše dobiti šta želiš ako zadržiš ljutnju pod kontrolom. Kontrolisati ljutnju ne znači prikriti ljutnju. Kontrolisati ljutnju znači izraziti je na prihvatljiv način koji neće nikog povrediti. U tome vam može pomoći ono što smo već danas spomenuli, poput dubokog disanja, brojanja do 10, a zatim i razgovor o tome šta vas ljuti.

RADNI LIST: Tabela za razmišljanje o tome šta radim kad sam ljut/a?

- › Razmislite o situaciji koja vam se nedavno dogodila kada ste bili ljuti. Što se dogodilo? Ukratko opišite tu situaciju (jedna ili dve rečenice).
- › Sada, razmišljajući o toj situaciji, pokušajte da se setite šta ste mislili i osećali. Pokušajte ovde da navedete jedno ili dva osećanja koja ste osetili.
- › Vrlo često, kada osetimo ljutnju, reagujemo nasilno. Ovo se može dogoditi i pre nego što shvatimo da smo ljuti. Neki ljudi reaguju odmah, vičući, bacajući stvari na pod, udarajući nešto ili nekoga. Ponekad čak možemo postati depresivni, tihi i povučeni. Razmišljajući o situaciji kada ste bili ljuti, kako ste pokazali tu ljutnju? Kako ste se ponašali? (Napišite rečenicu ili nekoliko reči o tome kako ste reagovali, što ste učinili ili kako ste se ponašali.)

Radionica br. 6

Čast bez nasilja

- **Cilj(evi) radionice:**
 - › Kritički analizirati pojam časti
 - › Razumeti kada čast dolazi u vezu s nasiljem
 - › Podstaknuti učesnike/ce na traženje nenasilnih ponašanja
- **Potreban materijal za sprovođenje radionice:**
muzika (telefon ili laptop za puštanje neke melodije), papiri i olovke, radni list A

AKTIVNOSTI

○ 1. Uvodna aktivnost: Molekuli

Trajanje: 5 min

Cilj(evi): Razgibavanje, podela u grupe, jačanje grupne kohezije

Razrada:

Započnite aktivnost u otvorenom prostoru, udaljite stolice i stolove na kraj prostorije. Zamolite učesnike/ice da se slobodno kreću. Objasnite im da treba da formiraju male grupe veličine broja koji vi kažete (Molekuli). Recite broj 5 i zaustavite muziku. Oni koji nisu uspjeli da se formiraju u Molekul čekaju sledeći krug. Ponovite postupak par pute i finalno recite broj tako da svi budu unutar molekula.

○ 2. Centralna aktivnost: Živa budala ili mrtav heroj

Trajanje: 50 minuta

Cilj(evi): Kritički sagledati pojam „muške časti“, povezati pojam „muške časti“ sa nasiljem, vežbati alternative nasilju

Razrada:

Objasnite da svaka grupa treba da osmisli i prezentuje kratki skeč (3-5 minuta) na temelju studije slučaja. Dodelite studiju slučaja svakoj grupi. NAPOMENA: Pre sprovođenja radionice dodelite protagonistima imena, pazite da imena koja koristite nisu imena učesnika grupe. Učesnici slobodno mogu dodati još detalja ukoliko žele u studiju slučaja. Takođe, pre sprovođenja skeča, napomenite učesnicima/ama da paze na sebe, druge i prostor kako

ne bi povredili sebe ili druge. Ukoliko mislite da bi moglo da dođe do fizičkog sukoba među učesnicima/ama, dajte uputstva da skeč predstave verbalno, prepričaju ga kao priču. Dajte grupama 15-ak minuta da rasprave o studiji slučaja i napišu kratki skeč. Pozovite grupe da izvedu svoje skečeve. Nakon svakog skeča, dajte im vremena za komentare i raspravu koja se zasniva na sledećim pitanjima:

- › Jesu li ove situacije realistične?
- › Zašto ponekad reagujemo na ovakav način?
- › Kad ste suočeni sa sličnom situacijom, situacijom u kojoj vas neko povredi, kako inače reagujete?
- › Kako možete da smanjite napetost ili agresiju u ovakvim situacijama?
- › Da li može pravi muškarac da pobegne od tuče?
- › Na koje načine bi se mogao sukob izbeći?
- › Kako još može da se reaguje?

Pitajte učesnike/ice da li su čuli za pojam „muške časti“, pa ih pitajte šta misle kako se stvorilo to očekivanje od muškaraca. (Podsetite ih na rodne norme i očekivanja o kojima ste već raspravljali u prethodnim radionicama.)

○ Zaključak radionice:

Ideja "muške časti" još je jaka u mnogim sredinama. Ostavljajući utisak opasnosti – nekoga ko ne beži od tuče – mnogi mladići, ali i devojke vide kao način osiguravanja poštovanja i odbrambenog stava. Međutim, kao što smo već spomenuli u ovoj aktivnosti, ideja "časti" često sa sobom donosi i brojne rizike i posledice. I, dok postoji velika verovatnoća da ćete se osetiti povređenim više nego jednom u svom životu, veoma je važno naučiti kako da se nosite sa ovakvim situacijama i sa sopstvenim osećanjima na način koji ni vas, a ni druge osobe neće dovesti u opasnost.

RADNI LIST A**Studija slučaja br. 1**

Osoba A i osoba B se svađaju na odmoru zbog školskog zadatka. Jedan drugog optužuju za prevaru. Osoba B kaže da će ga čekati ispred kako bi razjasnili ovu stvar. Kad se čas završio ...

Studija slučaja br. 2

Grupa prijatelja se nalazi na fudbalskoj utakmici. Oni su navijači istog tima. Počinje tuča, a kada dođe jedan navijač protivničkog tima ...

Studija slučaja br. 3

Grupa prijatelja je u baru. Počinje tuča između jednog mladića i stranca (takođe mladića)...

Studija slučaja br. 4

Grupa prijatelja ide na ples. Jedan od njih, X, vidi kako neki mladić fiksira (gleda) u njegovu devojku. Tuča počinje kad X ...

Studija slučaja br. 5

Mladić A je zaustavljen u svom automobilu zbog gužve u saobraćaju. Kad pokuša da skrene desno, drugi automobil, sa njegove leve strane, preseče mu put tako da on mora naglo kočiti. Mladić A tada ...

Studija slučaja br. 6

Grupa mladića sedi u parku. Jedan mladić romske nacionalnosti prolazi pored njih i tuča izbija kada ...

Studija slučaja br. 7

Mladić A i mladić B su uključeni u žestoku raspravu. Mladić A podiže ton glasa i ...

Studija slučaja br. 8

Grupa mladića iz malog grada obilazi glavni grad. Na osnovu njihovog naglaska, lako se može zaključiti da dolaze iz druge sredine, što ih dovodi u sukob sa momcima iz grada, kada ...

Radionica br. 7

Romantične veze mladih

- **Cilj(evi) radionice:**
 - › Podsticati razmišljanje o poverenju u partnerskim odnosima
 - › Identifikovati karakteristike zdravog odnosa
- **Potreban materijal za sprovođenje radionice:**

Bilo šta što može da posluži kao prepreka (papir, lopta, stolica, sto, kutija, itd.), flipchart papir, markeri, makaze, lepak i kopije radnog lista

AKTIVNOSTI

- **1. Uvodna aktivnost: Putokaz**

Trajanje: 15 min

Cilj(evi): Podsticanje razmišljanja o poverenju u partnerskim odnosima

Razrada:

Učesnici/ce treba da se podele u parove. Jedan učesnik/ca stavlja povez na oči. Nakon što pola učesnika/ca imaju poveze na očima, u prostor se postavljaju prepreke (papir, lopta, stolica, sto, kutija, itd.). Njihov partner ih zatim pažljivo vodi po tom području vodeći računa da se ne spotaknu i ne udare u bilo koju prepreku. Nakon nekog vremena facilitator traži od parova da zamene uloge, a kad se drugoj osobi u paru povežu oči, facilitator menja raspored prepreka. Na kraju, učesnici/ce raspravljaju o tome kako su se osećali kada su morali da veruju nekom drugom da ih čuva.

- **2. Centralna aktivnost: Mladalačke veze**

Trajanje: 45 minuta

Cilj(evi): Identifikovati karakteristike zdravog odnosa.

Razrada:

S obzirom na to da postoje različita mišljenja o tome šta se sve može nazvati zdravim ili nezdravim odnosom, pre početka aktivnosti facilitator bi trebalo da radi sa grupom kako bi došli do neke vrste konsenzusa.

Na flipchart papiru nacrtajte dva stuba. Jedan označite sa "zdravi odnosi", a drugi sa "nezdravi odnosi". Podelite učesnike/ce u tri ili četiri manje grupe i dajte svakoj grupi kopiju radnog lista. Zamolite svaku grupu da izreže, razvrsta i zalepi situacije u intimnim odnosima ili ispod stuba "zdravi odnosi" ili ispod stuba "nezdravi odnosi". Dajte grupama 15 minuta za izradu zadatka. Recite grupi da, ukoliko to vreme dozvoli, mogu da koriste prazna polja na dnu radnog lista za osmišljavanje svojih sopstvenih scenarija i da ih mogu klasifikovati kao zdrave ili kao nezdrave. Pregledajte Situacije u intimnim odnosima i zamolite svaku grupu da objasni zašto su određene situacije okarakterisali kao "zdrave" ili "nezdrave". Iskoristite sledeća pitanja za sumiranje rasprave:

- › Da li su ove situacije realne?
- › Da li ste se ikad našli u nekoj od ovakvih situacija? Kako ste se osećali?
- › Kako zajednica reaguje na ovakve situacije?
- › Koje su najčešće karakteristike zdravih odnosa?
- › Koje su najčešće karakteristike nezdravih odnosa?
- › Da li smatrate da mladi u vašoj zajednici obično imaju zdrave ili nezdrave odnose?
Objasnite.
- › Koje su najveće prepreke za izgradnju zdravih odnosa? Na koji način treba da se suočimo sa njima?
- › Šta biste uradili ukoliko shvatite da ste u nezdravoj vezi?
- › Šta biste uradili ukoliko je vaš prijatelj u nezdravoj vezi?
- › Šta ste naučili iz ove vežbe? Kako ovo možete da primenite u vašim životima i odnosima?

Zaključak radionice:

Zdrav odnos se zasniva na obostranom poštovanju i oslobođen je fizičke i emotivne manipulacije, kontrole, nasilja ili zloupotrebe. Važno je da znate šta cenite u romantičnim odnosima i da znate kako da budete asertivni (suprotno agresivnom ili dominantnom ponašanju), kao i kako da slušate druge. Sve što se događa u vezi, bilo da je reč o izboru šta treba raditi u izlasku ili u koju vrstu fizičkih odnosa se upuštati ili ne upuštati, stvar je obostranog razgovora, poštovanja i pristanka.

RADNI LIST: Situacije u romantičnim vezama

Dogovorili ste neke planove sa vašim partnerom, ali on/ona otkáže u poslednjem trenutku jer misli da vaši planovi ne bi bili jako zabavni.	Káže joj da je glupa ---- tokom jedne rasprave.	Naizmenično birate muziku koju ćete slušati ili televizijske emisije koje ćete gledati.	Vaš partner je kritičan prema vašim prijateljima.
Zgrabio je za ruku za vreme jedne rasprave.	On vozi brzo, a ona kaže kako se zbog toga oseća neugodno. Usporava i izvinjava joj se zbog toga.	Govori svojim prijateljima kako je "dobio" od nje prošlu noć, a u stvari su samo razgovarali.	Vrši pritisak na nju da imaju polni odnos.
Zgrabio je za ruku za vreme jedne rasprave.	Čak i ako imate različita uverenja i stavove, možete da poštujuete uzajamne stavove.	Misli kako ona želi polni odnos ako je obučena u kratku majicu i mini suknju.	Kada jedno od vas ima dobru vest, zajedno to proslavite.
Ne želi da on izlazi sa svojim prijateljima. Kaže kako mu ne može verovati čim joj nestane iz vidokruga.	Zajednički delite račun za večeru i ulaznice za bioskop.	Kada izlaze zajedno, on uvek odmerava druge žene. Ponekad daje komentare o tome kako su one "dobre".	Naljutite se zbog nečega, ali uvek razgovarate o tome i saslušate mišljenje svakog od vas.
Kad god ona ima poteškoće sa snalaženjem sa mapi, on koluta očima i kaže: "Oh, devojke su urođeno lišene bilo kakvog osećaja za prostor".	On je zove sledećeg dana, nakon važnog izlaska, kako bi joj zahvalio za odličan provod te večeri, s nadom da se ona dobro naspavala.	Odlučuje da ga prevvari kako bi ga učinila ljubomornim.	Vara ga. On joj je napravio modricu na oku.
Idu na kampovanje, a pre nego što krenu, prave listu stvari koje su im potrebne, idu u kupovinu i zajedno se spremaju.	Govori mu kako bi mu dobrodošla pomoć u izboru odeće. Takođe mu govori da bi mogao da se bolje ljubi.	Kada sazna za njegovu prevaru, on kaže da je bio pijan i samim time to nije bila njegova krivica.	Vrši pritisak na nju i traži dozvolu kako bi je mogao slikati голу. Planira da stavi fotografije na internet, govoreći joj "O draga, ti jednostavno izgledaš tako dobro i ja želim da te čitav svet vidi".
Noć uoči roka za predaju važnog eseja, on zahteva od nje da napiše esej umesto njega, jer on sam nije imao vremena.	Oni se poveravaju jedno drugom kada prolaze kroz težak period kod kuće ili u školi.	Smatra kako uvek mora biti jak u njenom prisustvu.	Kada je ljuta na njega, on pažljivo sluša što ona govori.

Radionica br. 8

Spektar nasilja

- **Cilj(evi) radionice:**
 - › Podstaknuti razmišljanje o tome što znači pojam “zaštite”
 - › Analizirati kako dolazi do veze između zaštite i nasilja
 - › Definirati rodno zasnovano nasilje
 - › Prepoznati kako ideje o rodu i rodnim stereotipima mogu uticati na to kako se ponašamo prema drugim ljudima
 - › Identifikovati različite oblike rodno zasnovanog nasilja

- **Potreban materijal za sprovođenje radionice:**

baloni (onoliko koliko ima učesnika/ca), flipchart sa nacrtanim trouglom preko celog papira, post-it papirići, markeri, olovke

AKTIVNOSTI

○ 1. Uvodna aktivnost: Zaštiti balon

Trajanje: 15 min

Cilj(evi): Podsticanje razmišljanja o tome što znači zaštititi, analizirati kako je došlo do veze između zaštite i nasilja

Razrada:

Podelite po jedan balon svakom učesniku/ci i zamolite učesnike/ce da naduvaju svoj balon. Dajte uputstva učesnicima/ama kako treba da zaštite svoj balon u narednih 10 minuta i da osiguraju da njihov balon ostane netaknut (da ne pukne). Naglasite da paze na sebe, druge i prostor, kao i da koriste prostor i ono što se nalazi u prostoru za zaštitu balona.

Posmatrajte šta se događa: da li razgovaraju o tome šta je zadatak i šta će raditi kao grupa? Ili: odmah stupaju u akciju i pokušavaju međusobno da uništite balone?

Nakon toga razgovarajte sa grupom o tome šta misle da se dogodilo?

Ako se grupa usredsredila na uništavanje tuđih balona, razgovarajte sa njima o tome:

- › Zašto nisu poštovali “sigurni prostor” koji su učesnici stvorili za svoje balone?
- › Zašto su se odlučili da upotrebe nasilje?

Pokrenite diskusiju o zabudama koje postoje u društvu - da je, kako bi zaštitili ono do čega vam je stalo, neophodno koristiti nasilje. Uništavanje balona jedni drugima nije bio zadatak. Zadatak je bio da vaš balon ostane netaknut i da bude zaštićen. Niko nije rekao da bi trebalo da koristite nasilje kako bi spasili ili zaštitili sopstveni balon.

○ 2. Centralna aktivnost: Piramida nasilja

Trajanje: 40 minuta

Cilj(evi): Definisati rodno zasnovano nasilje, prepoznati kako naše ideje o rodu i rodnim stereotipima mogu da utiču na to kako se ponašamo prema drugim ljudima; prepoznavanje svih oblika rodno zasnovanog nasilja

Razrada:

Podelite dovoljno post-it papirića i olovki za svakog učesnika/icu. Zamolite učesnike/ice da razmisle o konkretnim primerima različitih radnji koje se mogu smatrati oblicima nasilja (verbalno, fizičko, psihičko ili seksualno). Dajte primere: dobacivanje na ulici, pipkanje, odnosno neželjeno dodirivanje, udarci itd. Dajte učesnicima/ama 5 minuta da razmisle o svojim primerima i recite im da zapišu svoje primere, ali po jedan primer po post-itu. Nakon što zapišu svoje primere na post-it papirićima, objasnite da piramida predstavlja spektar nasilja. Na vrhu su "najgori" oblici nasilja, a na dnu "blaži" oblici. Učesnici/e mogu sami da odluče (ili razgovaraju jedni s drugima) gde će staviti svoje primere. Nakon što su svi primeri zalepljeni na piramidu, raspravite o spektru nasilja kako su ga učesnici stvorili:

- › Što primećujete?
- › Da li postoje mesta i situacije u kojima ima puno nasilja?
- › Da li je više muškaraca ili žena pogođeno ovim oblicima nasilja?
- › Gde možemo da napravimo promenu?

U mnogim slučajevima, diskusija bi se mogla usmeriti ka ispitivanju da li je ubistvo ili silovanje gore u smislu samog nasilnog čina. Objasnite da svako ima pravo da izrazi svoje mišljenje. Ako žrtva seksualnog nasilja, odnosno silovanja preživi, silovanje bi se moglo posmatrati kao gori nasilni čin, jer žrtve moraju da prođu kroz traumu i da žive sa njom. Međutim, zaključak ovog segmenta radionice ne sme da se završi upoređivanjem uticaja različitih vrsta nasilja – jer daje platformu za relativizaciju i potencijalno isključenje jednog slučaja drugim. Položaj svake žrtve u bilo kom činu nasilja će ostati zaštićen i tretiran sa najvećim saosećanjem i poštovanjem njihovog dostojanstva – a ako je preživela, imaće pravo na pristup mehanizmima pravde i pravovremeno obeštećenje.

Pre zaključka objasnite i pitajte učesnike/ice šta misle da je to rodno zasnovano nasilje. Objasnite učesnicima/cama da je rodno zasnovano nasilje, nasilje utemeljenog na rodnim očekivanjima i/ili rodnom identitetu druge osobe. Iako se RZN može primeniti na žene i na muškarce, devojčice i dečake, fokus većine RZN napora je na okončanju nasilja nad ženama i devojka, jer su one te koje su u najvećem broju slučajeva pogođene ovom vrstom nasilja. Naglasite rodne uloge i očekivanja o kojima ste razgovarali u prethodnim radionicama.

Zaključak radionice:

Objasnite da se rodno zasnovano nasilje događa u kontekstu (kulturi) koji banalizuje, normalizuje i provocira nasilje. U donjem sloju piramide nalaze se temelji. Na ovom nivou, navedeni su uobičajeni oblici rodno zasnovanog nasilja, a javljaju se svakodnevno. Slojevi iznad su manji, jer su ređi. Ono što počinje kao šala može na kraju da dovede do goreg neprihvatljivog ponašanja. Ne možemo da sprečimo napad, zlostavljanje ili ubistvo, ali možemo da promenimo normu i napravimo razliku suprotstavljajući se nejednakom postupanju i vredanju.

Radionica br. 9

U borbi protiv seksualnog nasilja

- **Cilj(evi) radionice:**
 - › Osvestiti i opisati različite oblike seksualnog uznemiravanja i nasilja, kao i njihovu štetnost za žrtvu i društvo
 - › Osvestiti važnost pristanka i potrebu traženja istog pre kontakta
 - › Podstaknuti svest o važnosti stvaranja nenasilnih odnosa i sprečiti seksualno uznemiravanje i nasilje
- **Potreban materijal za sprovođenje radionice:**
Flipchart, marker radni listovi A i B

AKTIVNOSTI

○ 1. Uvodna aktivnost: Pažljivo sedi

Trajanje: 10 min

Cilj uvodne aktivnosti: razvijanje grupne kohezije i poverenja

Razrada:

Zamolite učesnike/ce da stanu u krugu na način da im se ramena dodiruju, a zatim im recite da se okrenu tako da su njihova desna ramena okrenuta prema sredini kruga. Zamolite svakoga da stavi ruku na rame osobe ispred i da pažljivo sedne tako da svi sede na kolenima osobe iza sebe. Nakon što su uspešno seli, podelite grupu u 3 grupe.

○ 2. Centralna aktivnost: Šta je to seksualno nasilje?

Trajanje: 45 min

Cilj(evi): prepoznati seksualno nasilje, podsticati ponašanja koja ne uključuju nasilje, kritički promišljati o pritisku grupe, prepoznati važnost pristanka

Razrada:

Objasnite učesnicima da je svrha ove aktivnosti razgovarati o seksualnom nasilju. Sprovedite sa grupom aktivnost razmjene ideja o značenju seksualnog nasilja i različitim situacijama u kojima se ono može dogoditi. Napišite definiciju seksualnog nasilja iz radnog lista A na flipchart, zatim je pročitajte. Svakoj grupi dajte primerak Andrejeve priče. Priču možete i naglas

pročitati učesnicima/ama. Nakon čitanja priče, započnite otvorenu raspravu, ohrabrujući mlade na razmišljanje o priči i o tome koje je još korake Andrej mogao preduzeti:

- › Da li je priča realistična?
- › Šta mislite kako se priča nastavila?
- › Šta mislite o Andrejevom ponašanju?
- › Šta se može smatrati nasiljem? Zašto da ili zašto ne?
- › Šta mislite, zašto je on reagovao na ovakav način?
- › Kakve bi mogle biti posledice Andrejevog ponašanja po njega samog? A kakve po devojku?
- › Šta bi se dogodilo da Andrej nije popustio pod pritiskom?
- › Kako bi ga njegovi prijatelji tretirali?
- › Možete li da zamislite u priči još jednog lika? Što bi taj lik mogao da učini kao posmatrač?
- › Šta je s Andrejom, što mislite kako bi se on osećao?

Objasnite učesnicima/ama što je pristanak. Pristanak je svestan i spreman dogovor dvoje ljudi o polnom odnosu. On je neophodan za svaki seksualni kontakt, što znači da ukoliko je par ranije imao polne odnose to NIJE dovoljno za buduće odnose. Ako se sila, pretnja silom ili vrsta emocionalne prisile koristi kako bi nekoga pridobili za polni odnos - to se NE smatra pristankom, kao i nemogućnost davanja pristanka, na primer pod uticajem alkohola i droga. Nastavite raspravu s pitanjima:

- › Da li se može seksualno nasilje dogoditi u vezama u kojima je par ranije imao polni odnos? Zašto da ili zašto ne?
- › Što je pristanak na polni odnos? (Napomena:.)
- › Kakva je veza između pristanka i moći u vezama?
- › Da li se seksualno nasilje može dogoditi u bračnim vezama? Zašto da ili zašto ne?

Zaključite radionicu tako što ćete koristiti sledeća pitanja:

- › **Koje su posledice seksualnog nasilja?**
- › **Da li može seksualno nasilje da bude počinjeno nad muškarcima? Koje vrste?**
- › **Kako muškarci generalno reaguju?**
- › **Kako možete pomoći u sprečavanju situacija seksualnog nasilja u vašim sopstvenim odnosima? U vašoj zajednici?**

RADNI LIST A: Šta je seksualno nasilje?

Seksualno nasilje je svaki neželjeni seksualni čin ili pokušaj uključivanja u seksualni čin putem fizičkog, psihološkog ili emocionalnog zastrašivanja, npr. ako se govori sledeće: "da me voliš, imala bi polni odnos sa mnom". Pritisak ili prisiljavanje nekoga na vršenje seksualnih radnji (od ljubljenja do seksa) protiv njihove volje ili izgovaranje seksualnih komentara, ima za rezultat osećaj poniženja i neugodnosti. Nije važno da li je tome prethodilo ponašanje koje je ostavljalo utisak da je osoba pristala na polni odnos. Kao i kod drugih oblika nasilja, osnovni element seksualnog nasilja jeste izražavanje moći i dominacije.

RADNI LIST B: ANDREJEVA PRIČA

Andrej ima 18 godina i voli se družiti sa velikom grupom prijatelja iz škole. Vrlo je popularan među svojim vršnjacima, a svi oni vole izlaziti i zabavljati se. Grupa se često zabavlja u Jovanovoj kući, uz mnogo muzike i piva. Bila je još jedna žurka. Tamo je bilo mnogo ljudi koje je Andrej znao. Kasnio je, a čim je stigao, prišao mu je Jovan:

Jovan: De si, ludaku! Baci pet! Adrijana, ta super riba, ovde je... Dosta je popila. Ti si jedini koji još nije.

Andrej: Stani, čoveče...

Jovan: Ma ne, stvarno je tako... Ovo je tvoja prilika. Ne plaši se. Budi muško! Čega se plašiš? Iskoristi priliku dok je još pijana. Samo napred!

Andrej je mogao videti devojkicu kako se srušila na kauč. Sigurno je popila previše, mislio je. Međutim, kako su ga prijatelji pritiskali, Andrej je otišao do Adrijane.

Andrej: Pozdrav, slatkice... To sam ja, Andrej. Idemo na neko mirnije mesto.

Andrej joj je pomogao da ustane – devojkica je bila toliko pijana da je bila u polusnu, skoro se onesvestila. I pored toga, prijatelji su ga bodrili dok ju je vodio na sprat u Jovanovu sobu.

Radionica br. 10

Razumevanje homoseksualnosti

- **Cilj(evi) radionice:**
 - › Senzibilisati za prihvatanje LGBT zajednice
 - › Prepoznati homofobne stavove
 - › Osvestiti posledice homofobnih stavova
- **Potreban materijal za sprovođenje radionice:**
Samolepljive tačkice u boji ili ucrtane tačkice na papiriću, priča za vođenu fantaziju

AKTIVNOSTI

- **1. Uvodna aktivnost: Tačkice**

Trajanje: 5 min

Cilj(evi): opuštanje, meditacija

Razrada:

Dajte uputstvo učesnicima/ama da zatvore oči i ne gledaju dok im na čelo lepimo oznake u boji. Nalepimo oznake (samolepljive tačkice ili ucrtane tačkice na papiriću) u 4 različite boje na čelo, svaku boju na 4-5 osoba prema proizvoljnom obrascu, na čelo 2 ili 3 učesnika/ce nalepimo potpuno bele ili crne tačkice. Pri odabiru učesnika/ca koji dobiju različite znakove od ostalih grupa pazimo da budu osobe dovoljno asertivne i komunikativne te da im damo priliku da izraze svoja osećanja koj mogu proizaći iz situacije da ih niko ne primi u grupu. Uputstvo je da ne smeju da razgovaraju niti da kažu drugima koju boju imaju. Svako treba da nađe grupu kojoj pripada, ali bez reči, samo pogledom ili gestikulacijom mogu da traže ili da pomognu drugima da nađu svoju grupu. Dakle cela vežba se odvija u tišini. Kada se učesnici/e rasporede u grupe pitamo ih jesu li svi našli svoju grupu. Nakon provere ko jeste, a ko nije pronašao grupu zamolimo ih da sednu na mesto i podstaknemo raspravu sa pitanjima kako su se osećali.

- **2.2. Centralna aktivnost: razumevanje homo/bi/heteroseksualnosti**

2. a Prepoznaj o čemu se priča

Trajanje: 5 min

Cilj(evi): prepoznati znakove zaljubljenosti i postojanja različitih seksualnih orijentacija.

Razrada:

Facilitator/ka uvodi učesnike u temu navodeći da je njihov zadatak da prepoznaju o kojem osećanju je reč.

“Osetio bi da blago crveni u licu i da mu srce brže kucanje svaki put kad bi bili blizu jedno drugom. Malo je i zamuckivao, ali je bio uspešan u prikrivanju toga. I tako iz muzike znamo da su svi malo zbunjeni u tom stanju. Nije znao da li je bolje nešto reći o tome šta oseća, onako otvoreno, ili još malo da pričeka i razvije bolji odnos iz koga se vidi da su osećaji obostrani. Osećao se _____.”

Facilitator pita učesnike:

- › Šta mislite o kojem se osećanju radi?
- › Šta biste mu vi dali kao savet?

Facilitator odgovara učesnicima: *Ovako je jedan mladić opisao što oseća za drugog mladića. Nisu se još dobro poznavali u trenutku kad je to opisao, ali brzo su oboje otkrili da je hemija bila dosta očigledno obostrana.*

2.b Upoznavanje s pojmovima

Trajanje: 3 min

Cilj(evi): upoznati se s pojmom homoseksualnosti, biseksualnosti i heteroseksualnosti

Razrada:

Objasnite pojmove homoseksualnosti, heteroseksualnosti i biseksualnosti. Upoznajte sudionike/ce s time da ukoliko osjećaju seksualnu privlačnost ka suprotnom spolu, njihova orijentacija je heteroseksualna. Ukoliko ih privlače i muškarci i žene, njihova orijentacija je biseksualna, a ukoliko ih privlače osobe istog spola, njihova orijentacija je homoseksualna.

○ 3. Vođena fantazija: razumevanje homoseksualnosti

Trajanje: 40 min

Cilj(evi): Dovedi do poistovećivanja sa osobom koja je homoseksualne orijentacije, pa ih senzibilisati, prepoznati homofobne stavove, osvestiti posledice homofobnih stavova

Razrada:

Zamolite učesnike/ce da zatvore oči i pokušaju da se uklupe u ulogu iz priče koja se čita. Pročitajte priču iz dodatnog materijala. Nakon čitanja priče, započnite raspravu sa dole navedenim pitanjima ili dodajte pitanja u zavisnosti od toka rasprave.

Pitanja za raspravu:

- › Može li ovo biti realna situacija?
- › Kako ste se osećali?
- › Osećaju li se osobe homoseksualne orijentacije isto kao što ste se vi osećali tokom priče?
- › Zašto je osobama homoseksualne orijentacije teško živeti u sredini poput naše?
- › Je li doista važno koje ste seksualne orijentacije?
- › Što možemo učiniti da bismo zaustavili diskriminaciju i homofobiju?

Zaključak radionice:

LGBTIQ+ osobe ne mogu uvek da biraju svoje okruženje, pa su prisiljeni da se u istom kreću bez obzira da li postoji diskriminacija u većoj ili manjoj meri. To se prvenstveno odnosi na radno okruženje. Svaki dan se suočavaju sa diskriminacijom na poslu, u školi, u teretani... a ona je motivisana njihovom drugačijom seksualnom orijentacijom. Veliki deo homofobije i heteronormativizma se zasniva na određivanju što znači biti „muško“ ili „žensko“ u našem društvu. Standardi rodnih uloga i pritisak za usvajanje rodnih obrazaca ponašanja deluju na decu za vreme odrastanja – iz različitih izvora: poput porodice, vršnjaka, škole, pop-kulture, uzora i medija. Mladi ljudi koji ne prihvataju stereotipne rodne obrasce ponašanja često su meta maltretiranja, uznemiravanja i diskriminacije koji su motivisani homofobijom i heteronormativizmom.

DODATNI MATERIJAL:**Priča za vođenu fantaziju: Biti heteroseksualan u homoseksualnom svetu**

Povešću vas na putovanje kroz maštu. Udobno se smestite i zatvorite oči. Duboko udahnite. Sada ću započeti priču. Zamislite da imate 13 godina, da odrastate kao heteroseksualna osoba u homoseksualnom svetu, svetu u kojem su sve osobe homoseksualne orijentacije. Vaš učitelj, vaš instruktor tenisa, vaš stric, vaš brat... Odlazite u školsku biblioteku i pokušavate da pronađete informacije o tome što je normalno. Pronalazite knjigu, ali se ne usuđujete da je uzmete, jer se bojite onoga šta u njoj piše. Svake godine se u školi organizuje ples. Što ćete učiniti? Ići ćete na ples, jer ne želite da ljudi misle da ste čudni ili drugačiji. Na zabavi, devojke plešu sa devojčkama, a mladići sa mladićima. Pitate se šta ćete učiniti ako ste vaš partner i vi previše blizu? Šta će se dogoditi ako se poljubite? Što ako svi saznaju za vašu seksualnu orijentaciju? Neki ljudi kažu da je greh biti heteroseksualan. Kako se osećate, kad ljudi govore o tome u crkvi u koju idete? Sada imate 18 godina. Na obližnjem kiosku vidite časopis sa heteroseksualnim vestima na naslovnoj stranici. Odlučite ignorisati sav strah i sramotu i kupujete časopis. Skrivate časopis i nosite ga kući. Čitate o novom klubu u gradu za mlade ljude heteroseksualne orijentacije, pa se odlučujete da tamo odete. Naposletku, odlazite u klub i upoznajete ljude poput vas samih. Mladići i devojke plešu zajedno; razgovaraju jedni s drugima. Nakon nekoliko meseci zajedno se odlučujete na zajednički život, ali trebalo bi da budete oprezniji. U večernjim satima ćete morati da zatvorite zavese na prozorima, pošto vas vlasnik stana može slučajno da vas vidi, a on je također gej. Nažalost, jednoga dana vašu devojku je udario automobil. Otrčali ste u bolnicu, ali ne možete da uđete u sobu; stojite i kroz staklo gledate svoju voljenu osobu, koja je puna masnica i preloma. Znak na vratima jasno kaže da je ulaz dozvoljen samo partnerima i porodici. Kako možete da vidite svoju devojku? Da li treba da kažete svim tim ljudima da je ta osoba vaša devojka? Hoće li to uticati na to kako će brinuti o vašoj devojci? Šta ćete učiniti? Sada, polako otvorite oči.

Radionica br. 11

Krenimo asertivno, a ne agresivno

- **Cilj(evi) radionice:**
 - › Razlikovati asertivnu komunikaciju od pasivne i agresivne
 - › Vežbanje asertivnog načina komunikacije
- **Potreban materijal za sprovođenje radionice:**
post-it papirići, hemijske olovke ili flomasteri, radni listovi

AKTIVNOSTI

○ 1. Uvodna aktivnost: Piši mi po leđima

Trajanje: 10 min

Cilj(evi): osveščivanje pozitivnih karakteristike kod sebe i drugih, osnaživanje učesnika/ca

Razrada:

Zamolite učesnike/ce da uzmu onoliko post-it papirića koliko je članova/ica grupe. Zatim uputite učesnike/ce da za svakog člana/icu grupe na jedan post-it papirić napišu poruku koja će sadržati nešto čemu se dive kod te osobe ili nešto što vole i cene kod te osobe. Nakon što napišu poruke, zamolite učesnike/ce da zalepe na leđa svakog člana/ice onu poruku koja je za njih. A nakon radionice će imati priliku da pročitaju poruke koje su primili i zadržati ih kao podsetnik.

○ 2. Centralna aktivnost: Krenimo asertivno

Trajanje: 50 min

Cilj(evi): Razlikovati asertivnu komunikaciju i ponašanje od pasivne i agresivne, vežbanje asertivnog načina komunikacije

Razrada:

Objasnite učesnicima/ama da ćete na ovom susretu razgovarati o različitim načinima komunikacije i ponašanja. Upoznajte učesnike/ce o postojanju 3 načina ponašanja, pasivno, agresivno i asertivno. Podelite svakom učesniku/ci Radni list A. Objasnite da je pasivno ponašanje kada se prilagođavamo drugima, uprkos sopstvenim potrebama i obavezama. Kada se ponašamo pasivno, sami sebi nismo na prvom mestu i ostavljamo utisak da su nam drugi važniji od nas

samih. Takvim ponašanjem prelazimo sopstvene granice i možemo se osećati loše kasnije. Takođe, to može da dovede do toga da ne dobijemo ono što želimo, odnosno ono šta nam je potrebno. Zamolite učesnike/ce da pročitaju šta piše koja su obeležja i primeri pasivnog ponašanja, potom započnite raspravu sledećim pitanjima:

- › Da li možete da se setite situacije u kojoj ste vi ili nekog koga poznajete postupili pasivno?
- › Kako ste se osećali u toj situaciji?
- › Šta ste mogli da uradite drugačije?

Nakon rasprave objasnite učesnicima/ama kakav je agresivni stil ponašanja. Agresivno ponašanje je ono u kojem stavljamo svoje potrebe na prvo mesto, ne misleći na potrebe drugih. Agresivnim ponašanjem želimo da iskažemo moć nad drugima i takvim ponašanjem možemo da povredimo druge i učinimo da se osećaju loše. Zamolite učesnike/ce da pročitaju šta piše koja su obeležja i primeri agresivnog ponašanja.

Započnite raspravu pitanjima:

- › Da li možete da se setite situacije u kojoj ste vi ili nekog koga poznajete postupili agresivno?
- › Kako ste se osećali u toj situaciji?
- › Šta se mogli da uradite drugačije?

Zatim upoznajte učesnike/ce sa asertivnim stilom ponašanja. Asertivnim ponašanjem tražimo i uspostavljamo ravnotežu između sopstvenih i tuđih potreba, želja i osećanja. Dugoročno ovaj stil ponašanja dovodi do osećaja uvažnosti, dobrog odnosa sa drugim ljudima, ali i samopoštovanja. Zamolite učesnike/ce da pročitaju šta piše koja su obeležja i primere asertivnog ponašanja. Započnite raspravu pitanjima:

- › Da li možete da se setite situacije u kojoj ste vi ili nekog koga poznajete postupili asertivno?
- › Kako ste se osećali u toj situaciji?
- › Šta se mogli da uradite drugačije?

Upoznajte učesnike na koje načine mogu asertivno da komuniciraju, na primer odbijanjem tuđeg zahteva ili sa tehnikom JA-poruka. Odbijanje tuđeg zahteva znači biti odlučan/a, reći ne i objasniti svoje razloge i zatim ponovno odlučno ponoviti NE stav.

Dok tehnika JA-poruke može pomoći u komunikaciji i uspostavljanju ravnoteže između sopstvenih i tuđih želja i potreba. Putem JA-poruke govorimo o sebi, a ne o drugoj osobi i tako preuzmemo odgovornost za ono što mi želimo. Stoga to je asertivni oblik komunikacije – jasno se zauzimamo za svoju potrebu bez ugrožavanja drugih. Podelite Radni list B i objasnite da se JA-poruka sastoji od 4 dela:

1. **našeg osećaja,**
2. **tuđeg ponašanja,**
3. **razloga iz kojeg nam se stvara taj osećaj i**
4. **naše želje.**

Primer JA poruke: Ljuta sam kad ne dođeš na vreme kad se dogovorimo zato što mi se onda čini kao da ne poštuješ naš dogovor ni mene. Stoga želim da ubuduće poštuješ naš dogovor.

Zamolite svakog učesnika/cu da u narednih 5 minuta kreira sopstvenu JA poruku za situacije koje su prethodno navodili kad ste razgovarali o agresivnom i pasivnom ponašanju. Ne insistirajte na svim delovima poruke ukoliko vidite da učesnici/e pružaju otpor. Dogovorite zajedno kompromisnu JA poruku.

Zaključak radionice:

Svakodnevna komunikacija je uglavnom vrlo dinamična i često se ne možemo uvek koncentrisati na to kako šaljemo poruke. No već i samo prepoznavanje loše komunikacije može dovesti do njenog postupnog poboljšanja, uz vežbanje asertivne komunikacije.

Radni list A: Obeležja pasivnog, agresivnog i asertivnog ponašanja

Obeležja pasivnog ponašanja:

- Prilagođavanje drugima bez obzira na sopstvene potrebe i obaveze
- Ne izražavanje vlastitih želja, potreba i osećaja
- Udovoljavanje drugima na sopstvenu štetu

Obeležja agresivnog ponašanja:

- Ne uzimaju se u obzir želje i potrebe drugih
- Sopstvene želje se zadovoljavaju na štetu drugih
- Iskazuje se moć nad drugim osobama

Obeležja asertivnog ponašanja:

- Želje, potrebe i osećaji se komuniciraju na prikladan način, npr. JA porukom
- Namera je komunicirati potrebu ili problem, otkriti šta je dobro za sve uključene, a ne ko je u pravu

Primeri pasivnog stila ponašanja:

- Izbegava raspravu, ćuti.
- Ne iznosi svoje mišljenje.
- Brzo govori da je nije u pravu i izvinjava se.
- Govori tiho.

Primeri agresivnog stila ponašanja:

- Zahteva i naređuje.
- Ne priznaje svoje greške.
- Optužuje druge.
- Ne sluša i prekida drugu osobu dok priča.

Primer asertivnog stila ponašanja:

- Pažljivo sluša.
- Gleda u oči.
- Pokazuje svoja osećanja.
- Jasno govori ono što misli.
- Poštuje druge, ali i sebe.
- Zna pohvaliti druge, ali izreći i kritiku.
- Preuzima odgovornost za svoje reči i dela.
- Spremna je da se izvini.
- Iskazuje svoja očekivanja. Zna da se kontroliše.

Radni list B. JA-poruka

Osećam se _____ (treba prepoznati kako se osećamo)
 Kada ti _____ (dati konkretan opis ponašanja, bez etiketa)
 Zato što _____ (zbog čega nam to ponašanje izaziva taj osećaj)
 Stoga želim (hoću, ne želim) _____ (ne TI TREBA, već JA želim, treba, hoću, neću...)

Radionica br. 12

Gradimo bolje međuljudske odnose

- **Cilj(evi) radionice:**
 - › Osvestiti važnost ravnopravnih odnosa i ravnopravnosti u odlučivanju;
 - › Podstaknuti međusobno uvažavanje i izbor nenasilja.
- **Potreban materijal za sprovođenje radionice:**
Program za evaluaciju radionice

AKTIVNOSTI

○ 1. Uvodna aktivnost

Trajanje: 2 minute

Cilj: podela na grupe

Razrada

4 volontera/ke (ili onoliko grupa u koje želimo da podelimo učesnike/ce) postaju taksisti i stoje na drugom kraju sobe. Na znak taksiste ostali učesnici/ce grupe moraju da uhvate taksi tako što će uhvatiti vozača za rame ili ruku. Ko to uradi prvi njegov je taksi, a nema povlačenja i bezobrazluka, jer taksisti ne prihvataju bezobrazluk i bezobrazne putnike. Ove osobe se moraju odmah udaljiti po upozorenju vozača/ica.

○ 2. Centralna aktivnost: Gradimo zajednicu

Trajanje: 28 minuta

Ciljevi: razvijanje veština saradnje, podsticanje ravnopravnog učešća, razlikovanje demokrat-skog i ravnopravnog odlučivanja od drugih oblika odlučivanja.

Razrada:

Učesnicima se daju uputstva da nakon vožnje taksijem zajedno završe na brodu. Preživeli su brodolom i sada imaju samo jedno drugo i zadatak im je da izgrade novu zajednicu i dogovore se o načinu života. Svaka grupa dobija zadatak da: smisli naziv i karakteristike (grb, himna i sl.) svoje zajednice, dogovori se o načinu života (ekonomski šta će raditi), kulturnom i sportskom, ali i političkom životu (ko odlučuje, da li imaju zakone i ko obezbeđuje njihovu primenu, da li postoje sudovi, policija i novčane kazne).

Dodatna aktivnost (alternativa):

Dva učesnika/ce iz svake grupe mogu da budu poslata na putovanje gde se nađu u drugoj zajednici i njihov zadatak je da pokušaju da se snađu u njoj.

Uputstva za učesnike/ce:

Bili ste na brodu i desio se brodolom. Završili ste na malom ostrvu sa grupom ljudi. Na ostrvu ima hrane i materijala korisnih za život i organizovanje zajednice, jer za sada izgleda kao da ćete svi zajedno morati da ostanete još dugo. Imate jedni druge i vaš zadatak je da organizujete novu zajednicu i dogovorite se o načinu života. Vaša zajednica treba da se dogovori oko:

1. naziva vaše zajednice i glavnih karakteristika kao što su zastava, grb, himna.
2. načina života i to:

- › ekonomski, šta će raditi,
- › kulturni i sportski (kako ćete provoditi vreme),
- › politički (zasnovani zakoni, ko donosi odluke, ali i ko obezbeđuje njihovu primenu, da li imate sankcije i kakve su)?

Nakon 10-12 minuta grupnog rada počinje razmena između grupa, na način da grupe prezentuju svoja iskustva i način života, da li je bilo razmene između mesta, kako su prihvatili putnike i putnice i lider/ka svoja iskustva povezuje sa oblicima upravljanja i osnovnim demokratskim principima, ustavom i državnim zakonima, ulogom sudova i policije, prihvatanjem migracija i imigracije.

Pitanja za razmenu i diskusiju:

1. Predstavite svoju zajednicu za 2 minuta.
2. Kako ste donosili zajedničke odluke u grupi? Na koje procese u društvu vas ovo podseća? Kako se donose odluke u savremenom društvu?
3. Da li ste imali pravila i kako ste obezbedili njihovu primenu? Da li je bilo posledica za prekršaje? Kako se obezbeđuje primena pravila u savremenom društvu? Koje su sankcije za njihovo kršenje i ko ih sprovodi i kada?

Odgovore na pitanje 2 lidera/ke povezuju sa procesima političkog odlučivanja i opisuju proces donošenja odluka u savremenim demokratskim društvima, a pitanje 3 sa zakonima i njihovom primenom i ulogom policije i pravosuđa u savremenim društvima.

Korisni izvori informacija za lidere:

Publikacije o demokratiji Saveta Evrope dostupne na engleskom jeziku na linku:

[https://vuv.coe.int/en/web/education/publications#\[%2278266904%22:\[3\]\]](https://vuv.coe.int/en/web/education/publications#[%2278266904%22:[3]])

Zaključak radionice:

I u međusobnim odnosima i u funkcionisanju društva neophodno je ravnopravno učešće. Način na koji donosimo odluke koje utiču na druge treba da bude participativan, odnosno da uključuje mišljenja svih. Važno je znati da imamo pravo glasa i da naše učešće u donošenju odluka može doprineti stvaranju ravnopravnijeg društva.

○ 3. Završna aktivnost: Podela kartica sa situacijama, završnog upitnika i usmene povratne informacije

3.a Kartice sa situacijama za put ka boljim odnosima

Trajanje: 20 min

Cilj: utvrditi promene u izboru učesnika/ca za nenasilne obrasce ponašanja tokom rešavanja sukoba.

Razrada:

Učesnicima/ama se daju kartice za situacije koje se nalaze u materijalima za evaluaciju programa, u kojima moraju da napišu kako bi se ponašali u datim situacijama. Učesnici/ce treba da popune kartice sa situacijama i predaju ih facilitatoru/ki. Nakon što su ih popunili i predali svoje odgovore, potrebno je započeti razgovor o svakoj situaciji iz kartica i omogućiti razmenu ideja na nivou grupe o mogućim načinima postupanja i nenasilnog rešavanja sukoba. O svakoj situaciji se posebno govori i komentariše koja od izabраниh metoda je nenasilna, na koji način se osoba može zaštititi bez nasilnog ponašanja. Posebno se ističe da u ovim situacijama ne postoji jedinstveno rešenje, a moguća rešenja i razmena ideja se i dalje podstiču.

Pitanja za diskusiju:

Sada kada su se ove ideje čule, imate li još neke ideje?;

Imate li još neke ideje?;

Šta bi drugo moglo da se uradi u ovoj situaciji?

3.b Distribucija konačnog upitnika i usmene povratne informacije

Trajanje: 10 minuta

Cilj: usmena i pisana povratna informacija učesnika/ca o programu

Razrada:

Zamolite učesnike/ce da popune upitnik, objasnite im da je upitnik za nas da vidimo efekat naših radionica. Objasnite da je upisnik anoniman i da kreiranje inicijalne šifre služi za očuvanje njihove anonimnosti, ali tako da se odgovori iz završnog upitnika mogu povezati sa odgovorima iz uvodnog upitnika. Za mlade koji imaju poteškoće u čitanju, poželjno je da pitanja čitaju naglas, ali im obezbedite poverljivost i siguran prostor da samostalno zaokruže odgovore. Nakon popunjavanja upitnika, dajte im priliku a da iznesu svoje mišljenje o tome kako im je bilo da učestvuju na radionicama.

5. Materijali za evaluaciju programa

5.1 Upitnik za evaluaciju procesa na kraju svakog susreta

UPITNIK					
Kroz sledeće tvrdnje proceni svoje zadovoljstvo učestvovanjem na današnjoj radionici. Pri proceni brojevi imaju sledeće značenje:					
1 – Nimalo	2 – Malo	3 – Delimično	4 – Većinom	5 – U potpunosti	
1.	Sadržaj i aktivnosti su mi bili zanimljivi.				
1	2	3	4	5	
2.	Zadovoljan/na sam pristupom facilitatora/ke i načinom vođenja ove radionice.				
1	2	3	4	5	
3.	Zadovoljan/na sam atmosferom u grupi na današnjoj radionici.				
1	2	3	4	5	
4.	Zadovoljan/na sam ličnim angažmanom i doprinosom današnjoj radionici.				
1	2	3	4	5	

5.2 Upitnik grupne kohezije

UPITNIK					
Pročitajte svako pitanje pažljivo i dok odgovarate mislite na celu grupu u kojoj ste učestvovali. Označite samo jedan odgovor za svako pitanje, uzimajući u obzir da brojevi imaju sledeće značenje.					
1 - Nimalo	2 - Malo	3 - Delimično	4 - Većinom	5 - U potpunosti	
Pitanja:	Nimalo	Malo	Delimično	Većinom	U potpunosti
1. Kao grupa brinemo jedan o drugome.	1	2	3	4	5
2. Kao grupa pokušali smo da se međusobno razumemo.	1	2	3	4	5
3. Nismo se usmeravali na sadržaj programa jer smo bili usmereni na ono što se događa među nama.	1	2	3	4	5
4. Kao grupa smatrali smo da je učestvovanje u ovoj grupi/na ovom programu važno.	1	2	3	4	5
5. Bilo je neslaganja i sukoba među članovima grupe.	1	2	3	4	5
6. Članovi su bili distancirani jedni od drugih.	1	2	3	4	5
7. Članovi su se međusobno podržavali.	1	2	3	4	5
8. Činilo se da se trudimo da učestvujemo.	1	2	3	4	5
9. Kao grupa smo verovali jedni drugima.	1	2	3	4	5
10. Bilo je odbacivanja u grupi.	1	2	3	4	5
11. Članovi su otkrivali važne informacije o sebi.	1	2	3	4	5
12. Članovi su pokazivali napetost i zabrinutost.	1	2	3	4	5

5.3 GEM skala

Početo i završno testiranje za mlade Program Y+

Upitnik sadrži pitanja iz različitih domena života, poput nasilja, odnosa među rodovima, porodicom, društvenih mreža i slično. Vrlo je važno da na njih iskreno odgovoriš. Ovo nije test kojim se proverava tvoje znanje o tim temama i ne postoje tačni i netačni odgovori. Molimo te da odgovoriš na sva pitanja. Upitnik se ispunjava tako da staviš znak X u kućicu pokraj tvog odgovora. **Upitnik je potpuno anoniman.** Potrebno je samo napisati ID broj bez tvog imena.

ID Broj		<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
		▲	▲	▲			
		Prva dva slova grada u kojem ste rođeni.	Dva broja tvog meseca rođenja	Prva dva slova tvoga imena.			

1. Kog si pola/roda?

- muško
 žensko
 drugo: _____
 Radije ne bih odgovorio/la.

2. Koliko imaš godina?

3. Da li smatraš da si religiozna osoba?

- Vrlo sam religiozan/na.
 Donekle sam religiozan/na.
 Nisam religiozan/na.
 Radije ne bih odgovorio/la.

4. Da li si bio/la u vezi poslednjih 6 meseci?

- Da.
 Ne.
 Nisam siguran_a.

5. Koja je tvoja seksualna orijentacija?

- Potpuno sam heteroseksualan/na. (Isključivo me privlače osobe suprotnog spola.)
 Uglavnom sam heteroseksualan/na.
 Biseksualan/na sam. (Privlače me osobe istog i suprotnog spola.)
 Uglavnom sam homoseksualan/na. (Privlače me osobe istog spola.)
 Potpuno sam homoseksualan/na.
 drugo: _____
 Ne znam. / Nisam još siguran/na.
 Radije ne bih odgovorio/la.

UPITNIK						
		U potpunosti se slažem	Donekle se slažem	Niti se slažem niti ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopšte se ne slažem
1	Muškarci imaju snažniju seksualnu želju od žena.					
2	Menjanje pelena, kupanje i hranjenje dece je odgovornost majke.					
3	Izbegavanje neželjene trudnoće je ženina odgovornost.					
4	Izbegavanje neželjene trudnoće odgovornost je oba seksualna partnera.					
5	Naljutio/la bih se da partner/ka od mene traži da koristim kondom.					
6	Da bi bio pravi muškarac, moraš biti čvrst i grub.					
7	Da me neko uvredi, branio/la bih svoju čast i silom ako moram.					
8	Da me neko uvredi ne treba da koristim silu da obranim svoju čast.					
9	I muškarac i žena mogu da predlože korišćenje kondoma.					
10	Par bi zajednički trebalo da donese odluku o rađanju dece.					
11	Važno je da je otac prisutan u životima svoje dece, makar i ako ne živi više s majkom.					
12	Muškarcima je važno da imaju muške prijatelje sa kojima mogu da razgovaraju o svojim problemima.					
13	Muškarci su uvek spremni za seks.					
14	Muškarac i žena bi zajednički trebalo da odluče kakvu vrstu kontracepcije će koristiti.					
15	Žene koje imaju kondome sa sobom su lake žene.					
16	Važno je partnera/ku pitati za pristanak pre seksa.					
17	Nikada nije OK kad neko u vezi sili svog partnera/ku na seks.					
18	Nikada nije OK kad muškarac sili svoju partnerku/ra na seks, ako ona/on to ne želi.					
19	Kad muškarac zviždi za ženom na ulici, ona treba to da shvati kao kompliment.					
20	Kad muškarac zviždi za ženom na ulici, to je uvredljivo i ponižavajuće.					

UPITNIK						
		U potpunosti se slažem	Donekle se slažem	Niti se slažem niti ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopšte se ne slažem
21	Ima situacija kad žena zaslužuje batine.					
22	Žena bi trebalo da trpi nasilje da spasi brak i održi porodicu na okupu.					
23	Šamar nije nasilje već dobra edukativna metoda.					
24	Muškarci bi trebalo da mogu da pokažu svoja osećanja bez straha da će ih zbog toga ismevati.					
25	Momci koji se ponašaju kao cure su slabiji.					
26	Muškarci uvek moraju da pokažu da su čvrsti, i onda kada su zapravo nervozni i osećaju se nelagodno.					
27	Nije OK zadirkivati i ismevati devojkicu koja se ponaša kao dečko.					
28	Nije OK zadirkivati i ismevati dečka koji se ponaša kao devojkica.					
29	Momci vole devojkice koje nose izazovnu odeću.					
30	Momci izgube interes za devojkicom nakon što su spavali sa njom.					
31	Pravi muškarac mora da ima što više seksualnih partnerki/ra.					
32	Muškarci i žene se u osnovi razlikuju.					
33	Razlike među muškarcima i ženama (na primer, ličnost, izbor zanimanja, interesi) su određene biološkim faktorima, poput gena, hormona, strukture mozga.					
34	Rod/pol je samo mali deo nečije ličnosti.					
35	Razlike među muškarcima i ženama su samo površne.					
36	Nije OK biti nasilan prema homoseksualnom muškarcu ili ženi koji te pokušavaju "smuvati".					
37	Nije OK biti nasilan prema homoseksualnom muškarcu ili ženi kad on/a u javnosti ljubi drugog muškarca ili ženu.					
38	Nije OK biti nasilan prema transrodnoj osobi koja te pokušava "smuvati".					
39	Nije OK biti nasilan prema transrodnoj osobi.					

UPITNIK						
		U potpuno- sti se slažem	Donekle se slažem	Niti se slažem niti ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopće se ne slažem
40	Transrodne i homoseksualne osobe ne bi smele da usvajaju decu.					
41	Trebalo bi da postoje zakoni koji štite transrodne i homoseksualne osobe od diskriminacije i nasilja.					
42	Žena ne može postati muškarac niti muškarac žena.					
43	Nikad ne bih mogao imati homoseksualnu ili transrodnu osobu za prijatelja.					
44	Uopšteno govoreći, može se verovati ljudima iz drugih kultura.					
45	Ljudi iz drugih kultura su pretnja mojoj kulturi i običajima.					
46	Družio/la bih se sa ljudima iz drugih kultura.					
47	Problemi s kriminalnom u Srbiji su se pogoršali zbog migranata.					
48	OK je ako tvoj dečko ili devojka ima pristup šiframa tvog telefona i društvenih mreža.					
49	Moj dečko/devojka zna da se naljuti ako razgovaram ili se povežem na društvenim mrežama sa nekim koga on/ona ne voli.					
50	Nemam problema sa tim da moj dečko ili devojka ulazi u moje profile na društvenim mrežama bez mog dopuštenja.					
51	Slao/la bih okolo tuđe slike i videa bez njihovog dopuštenja.					
52	OK mi je dobijem šakaljive slike i videe drugih ljudi bez njihovog dopuštenja					
53	OK mi je dobivati šakaljive slike i videa drugih ljudi bez njihova dopuštenja					

Došao/la si do kraja! Hvala ti na saradnji i vremenu.

5.4 Kartice sa situacijama

Na početnoj i završnoj radionici podelite kartice ili prodiskutujte na nivou grupe o sledećim situacijama.

Razmisli kako ćeš rešiti tu situaciju? Predloži nekoliko rešenja (3) i izaberi ona koja smatraš najboljim?

1.

Tvoja ekipa iz doma je počela da se druži sa ekipom iz susednog kvarta koja redovno krađe u lokalnom supermarketu. Objašnjavaju da nema velike štete jer je to i tako trgovinski lanac sa ogromnom zaradom i osigurani su za te krađe, pa šta će im biti. Zvali su te nekoliko puta, ali ti si uspešno izbegavao/la situaciju. Sada članovi tvoje ekipe imaju redovno sve što im treba kad idu napolje i počinju da te izbegavaju kad idu napolje. Kada ih pitaš u čemu je problem, drugar prolazi kraj tebe, gura te ramenom i kaže da se ekipa ne želi više družiti sa "p..." kao što si ti, koja se "boji da ide da uzme nešto iz prodavnice", a "nije ti problem da se počastiš stvarima za koje su oni morali da se potrudu i preuzmu rizik" pa te odguruje dok se ostali smeju.

Šta ćeš učiniti? *Razmisli kako ćeš rešiti tu situaciju? Predloži nekoliko rešenja i izaberi ona koja smatraš najboljim?*

A) _____

B) _____

C) _____

2.1.

Verzija za mladiće:

Od kada si došao u dom/instituciju nisi najbolje prihvaćen. Nisu te ni pitali za tvoje ime već ti je dečak koga svi slušaju u grupi dao nadimak Vesna. Nisi se ljutio iako ti nije bilo drago, pokušao si da se uklopiš u grupu. Bojao si se uopšte da pitaš zašto si dobio ženski nadimak. No, šale tog dečaka na račun tvog izgleda su postale sve gore, a ostatak grupe se jako dobro zabavljao dok si ti izložen njegovom maltretiranju. Želiš da to prestane jer za tebe postaje neizdrživo.

Razmisli kako ćeš rešiti tu situaciju? Predloži nekoliko rešenja i izaberi ona koja smatraš najboljim?

A) _____

B) _____

C) _____

2.2. Verzija za devojke:

Od kada si došla u dom/instituciju nisi najbolje prihvaćena. Nisu te ni pitali za tvoje ime već te devojka koju svi slušaju u grupi dala nadimak Boban. Nisi se ljutila iako ti nije bilo drago, pokušala si da se uklopiš u grupu. Bojala si se uopšte da pitaš zašto si dobila muški nadimak. No, šale te devojke na račun tvog izgleda su postale sve gore, a ostatak grupe se jako dobro zabavljao dok si ti izložena njenom maltretiranju. Želiš da to prestane jer za tebe postaje neizdrživo.

Razmisli kako ćeš rešiti tu situaciju? Predloži nekoliko rešenja i izaberi ona koja smatraš najboljim?

- A) _____

- B) _____

- C) _____

- 3.** Redovno se vidiš sa devojkom/dečkom koji/a ti se sviđa. Kako veza sa njom/njim polako postaje ozbiljnija, zahtevi prema tebi postaju sve veći. Nisi siguran/a želiš li ih uopšte ispuniti. Na vašem prošlom susretu je rekla/rekao: Ako stvarno želiš da verujem da ti je stalo do mene moraš da mi daš šifre od Instagrama i drugih društvenih mreža koje imaš.

Šta ćeš učiniti? Razmisli kako ćeš rešiti tu situaciju? Predloži nekoliko rešenja i izaberi ona koja smatraš najboljim?

- A) _____

- B) _____

- C) _____

4. Na zadnjem izlasku sa devojkom/dečkom koja ti se sviđa dogodila ti se neugodna situacija. Zamolio/la si devojku/dečka da to ostane među vama i da ne bi želeo da vaše susrete preporučava svojim prijateljima/cama. Nakon nekoliko dana kada si ih sreo/la oni/e su te pogledali/e i počeli/e da se smeju. Pomislio/la si da im je sigurno rekao/la.

Šta ćeš učiniti? Razmisli kako ćeš rešiti tu situaciju? Predloži nekoliko rešenja i izaberi ona koja smatraš najboljim?

A) _____

B) _____

C) _____

6. Literatura

CARE International. (2011). *Priručnik „M“: priručnik za obuku*. Banja Luka, BiH: CARE International

Mehmedović, F., Petković, S., Crownover, J. (2016). *Program Y: Mladi – Inovativni pristupi prevenciji rodno uvjetovanog nasilja i promociji zdravih životnih stilova mladića i djevojaka*. CARE International Balkan.

Terry, G. (2009). *Climate change and gender justice*. Oxfam GB.

LeCroy, C. W., & Anthony, E. (2009). *Youth at Risk*. Oxford University Press

Barker, G. i dr. (2011). *Evolving Men: Initial Results from the International Men and Gender Equality Survey (IMAGES)*. Washington, D.C. i Rio de Janeiro: Međunarodni centar za istraživanje položaja žena (ICRW) i Instituto Promundo.

Pulerwitz, J., i Barker, G. (2008). Mjerenje stavova o rodnim normama kod mladih muškaraca u Brazilu: Razvoj i psihometrijska analiza GEM ljestvice. *Men and Masculinities*, 10, 322–338.

Kovačić M., i Čulum, B. (2015). *Teorija i praksa rada s mladima: prilog razumijevanju rada s mladima u hrvatskom kontekstu*. Zagreb, Mreža mladih Hrvatske.

Colby, A., & Damon, W. (1992). *Some do care: Contemporary lives of moral commitment*. New York, NY: The Free Press.

Ryan, R. M. & Deci, E. L. (2002). Overview of self-determination theory: An organismic dialectical perspective. (U) E. L., Deci, R. M. Ryan (ur.), *Handbook of self-determination research*. University of Rochester Press. Rochester, NY. 3–33.

Kulenović, A. (1996): *Evaluacija psihosocijalnih intervencija*. (U): Pregrad, J. (ur.), *Stres, trauma. Oporavak*. Društvo za psihološku pomoć. Zagreb. 269 – 291.

Podržali izradu priručnika:

Partneri:

